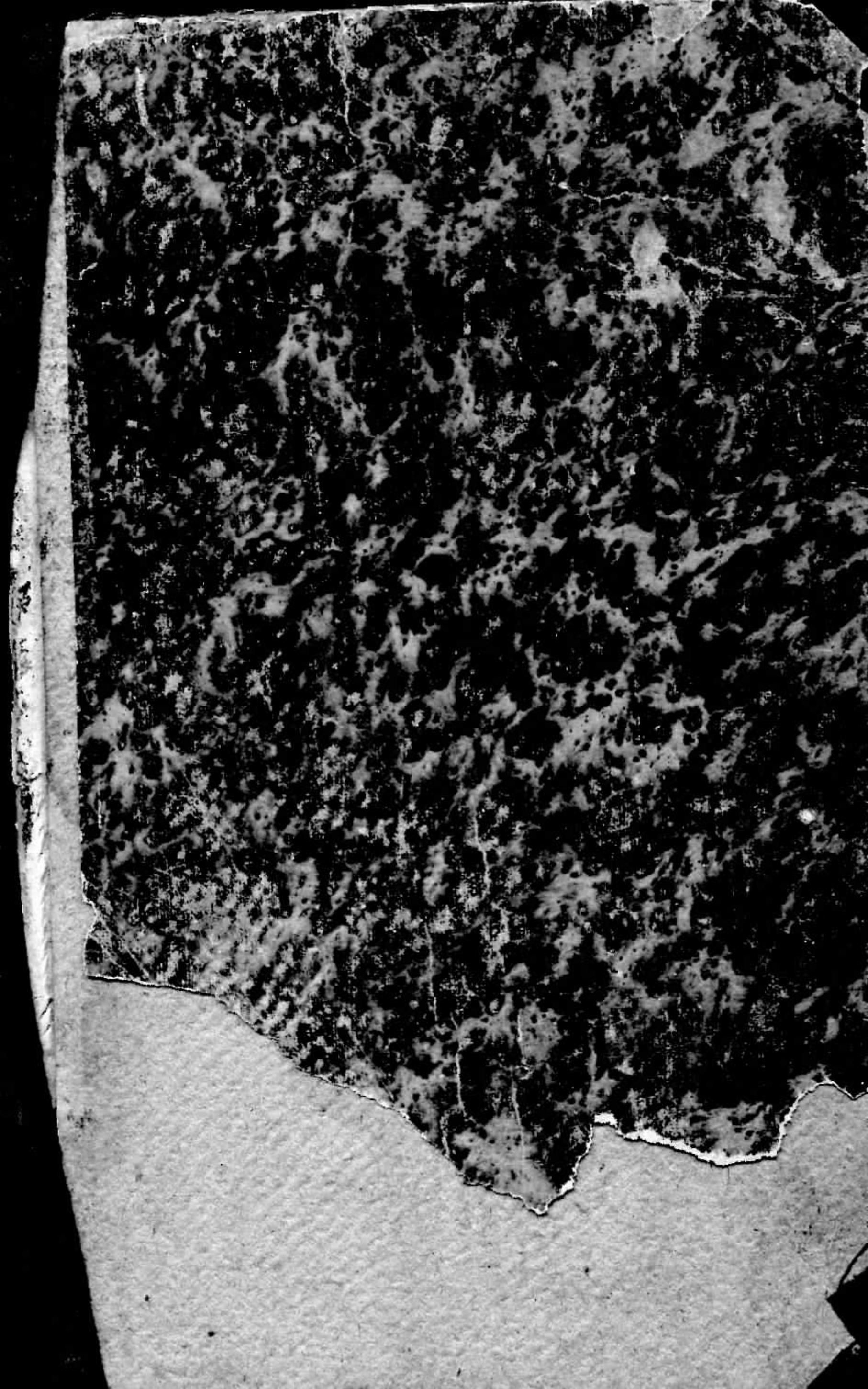

PEDAGOGIJSKA BIBLIOTEKA.

IZDAJE

HRVATSKI PEDAGOGIJSKO - KNJIŽEVNI SBOR.

KNJIGA IV.

KRATKO IZKUSTVENO DUŠOSLOVJE.

ZAGREB.

KNJIGOTISKARSKI I LITOGRAFIJSKI ZAVOD D. ALBRECHTA.

1877.

KRATKO IZKUSTVENO

DUŠOSLOVJE.

SASTAVIO

STJEPAN BASARIČEK,

UČITELJ KR. PREPARANDIJA U ZAGREBU I PRAVI ČLAN HRV. PEDAGOGIJSKO-KNJIŽEVNOGA SBORA.

ZAGREB.

KNJIGOTISKARSKI I LITOGRAFIJSKI ZAVOD D. ALBRECHTA.

1877.

Predgovor.

Kao što je poznato, pedagogija nije posve samostalna znanošt, nego se osniva na drugih pomoćnih znanostih, a osobito na dušoslovju ili psihologiji, koja nas upoznaje sa životom i radom duše, — a upravo nju imamo prije svega naobražavati i oplemenjivati. Već ju slavni Pestalozzi reče: „Zakoni uzgoja sakriveni su u čovječjoj naravi.“ Tko dakle hoće čovjeka uzgajati, mora prije svega poznavati njegovu narav; — mora proučiti njegovu dušu i pojave, koji se u njoj sbivaju, kao i zakone, po kojih se razvija. Prema tomu je dušoslovje upravo temeljna znanost pedagogije, pa kao što treba, da gospodar uči tloznanstvo i bilinstvo, rudar rudstvo, ljekar lučbu itd., tako treba, da i svaki učitelj uči dušoslovje.

Osim učiteljâ i uzgojitelja treba da znadu dušoslovje i članovi drugih striša, n. p. liečnici, svećenici, pravnici, državnici itd. a dobro bi bilo, kad bi ga znao i svaki naobražen čovjek. Nu skoro svaki od ovih striša treba ga u drugoj mjeri i u drugom obsegu. — Bilo bi n. p. neumjestno, kad bi se od učitelja zahtievalo, da potanko proučava sve dielove dušoslovja. Jerbo ta je znanost tako obsežna i tegotna, da ju može samo onaj pravo svladati, koji ima dovoljno

predtečne naobrazbe. — Učitelju treba dakle samo toliko dušoslovnoga znanja, koliko je od prieke potrebe, da može shvatiti pravila i zakone uzgojne znanosti.

Prema tomu i sastavljah ovu knjigu. Meni je bilo do toga, da napišem dušoslovje za učitelje i one, koji nemaju preduvjeta ni prilike, da se tim predmetom sustavno bave. I s toga ne treba u ovom djelcu tražiti svega, što spada na dušoslovje, nego tek jezgru onoga, što se u prvom redu tiče učitelja. Prema tomu udešen je i način pisanja, te će knjigu, — koliko ja mogu prosuditi, — lako razumjeti i onaj, koji ju bude morao učiti sam, t. j. bez tumača učiteljeva.

Držao sam se strogo Herbartova sustava, koji je udomljen skoro u cieloj našoj monarkiji, osobito pako u srednjih školah naše domovine; — i to ne toliko radi conformiteta, koliko s toga, što sam uvjeren, da se zdrava i napredna pedagogija može osnovati jedino na temelju toga sustava. Služio sam se pako spisi: Dr. M. A. Drbala, Dr. G. A. Lindnera, Dr. R. Zimmermanna, J. Allekera i H. R. Rüegga.

Učinih, koliko mogoh. Tegotnost posla neka izpriča slučajne pogreške ili nedostatke.

U Zagrebu, na dan sv. Ane 1877.

Stj. B.

UVOD.

§. 1. O dušoslovju u obće.

Ona znanost, koja nas upoznaje s čovjekom u obće, zove se anthropologija ili čovjekoslovje. Pošto čovjek ima dušu i tielo, to se anthropologija dieli opet na somatologiju ili tjeloslovje i psihologiju ili dušoslovje. — Tielo i duša, prem su inače posve različita bića, stoje ipak u najužoj svezi, te sačinjavaju neku cielost. Tielo bez duše nije više tielo, nego truplo, a duša bez tiela zove se obično duh.

Što je duša sama po sebi, to je pitanje metafizike ili filozofije u užem smislu. Dušoslovje se tim pitanjem ne bavi. Njemu je samo pripravljati njegovu rešitbu, i s toga se može nazvati takodjer pripravnom znanosti filozofije ili propedeutikom.

Prava je zadaća dušoslovju:

1. Da pronadje pojedine duševne pojave, te ih u nekom redu prikaže.

2. Da razloži njihovu nutarnju svezu kao i zakone po kojih se sbivaju.

U glavnom su dva načina, kojimi se mogu izpitivati pojavi čovječje duše i to: empirijski ili izkustveni te rationalni ili umni, koji se takodjer zove i constructivnim ili filozofijskim.

Mnogo je jednostavniji, shodniji i laglji način izkustveni, jer se osniva na izkustvu, što si ga je čovjek pribavio razmatrajuć pojave svoje nutarnjosti. Znamenito na-

čelo: „Spoznaj sama sebe“ prvo je i glavno vrelo dušoslovnomu znanju. Nu samaspoznaja je dosta tegotna, jer se duši valja ciepati na subjekt i objekt, t. j. na onaj dio, koji motri, i onaj, koji se motri. Tim se motrenje steže uviek samo na jedan dio, te se osujećuje izpitivanje onoga, što je upravo najznamenitije i najzanimivije. — Osim toga ima dosta znatnih duševnih pojava, kojih čovjek ne može sam na sebi promatrati. Ovamo spadaju početci sviesti u prvo doba djetinstva; — razdražice, jerbo je onda čovjek izvan sebe, i drugi vanredni i nepravilni pojavi, kao nesviest, san i t. d.

S toga je potrebno, da se razmatra i duševni život drugih ljudi, koji se osobitim načinom očituje u njihovu govoru i djelih, te u ponašanju i raznovrstnih prilikah života. — Kako je osobito govor ogledalo čovječje duše, svjedoče nam rieči Sokratove, koji je podviknuo Charmidu: „Govori da te vidim“. U istinu govor je kao neki toplomjer, koji odkriva duševne sposobnosti i način mišljenja pojedinaca. Nu svaki se čovjek ne pokazuje u rieči i djelu upravo onakovim, kakav je u istinu. Jer čim opazi da ga tkogod motri i izpituje, — to se ili zabuni, i tad se ne može pokazati onakvim, kakav je, — ili se opet pretvara, a onda upravo neće, da ga upoznamo po njegovoj pravoj vriednosti. — Svakako je dakle težko proniknuti u život čovječje duše.

Pojavi, koji se sbivaju kod pojedinaca i kod raznih ljudi uz jednake uzroke i na jednaki način, bivaju po nekih zakonih. Dušoslovac izpituje i ustanovljuje te zakone, te ih reda u neki sustav. Na taj način postaje izkustveno dušoslovje. A jer se pri tom polazi od jednostavnih pojava, te iz njih drugi sastavljeni tumače i izvadjaju, — to se ta metoda zove i genetičkom. — U koliko se pako po njoj upravo na temelju pojedinih

pojava duševnoga života izvadjaju pravila i zakoni, može se nazvati i induktivnom.

Sasvim drugčije radi filožofijski dušoslovac. On si ponajprije ustanovi neki pojam o biću duše, te iz njega izvadja ciele redove duševnih pojava. Njegova metoda nije dakle induktivna, nego deduktivna; — nije empirijska (izkustvena), nego rationalna (umna); — nije elementarna nego znanstvena.

§. 2. O potrebi dušoslovja.

Koli je liepo, kad si čovjek umije protumačiti pojave u naravi i ono, što se oko njega sbiva. Neizmjerna krasota i veličina, poredak i sklad u svemiru uznosi mu srdce i ublažuje dušu. Nu još je ljepše, a i sveta je dužnost čovjeku, da prodre sam u sebe, te da izpituje pojave svoje nutarnjosti i narav svoje duše, kojom nadkriljuje sve ostale stvorove, — kojom dokučuje istinu, dobrotu i ljepotu, te kojom se diže put nebeskih visina do samoga Boga.

Ako se znanje dušoslovja zahtieva već od svakoga čovjeka, koji hoće da se naziva naobraženim, to se u mnogo većoj mjeri mora tražiti od učitelja i u obće od uzgojitelja; jer se njegova djelatnost tiče ponajviše duše i njezinih sposobnosti. — Pedagogija ima svoj temelj u psihologiji, i pedagog treba da prije svega upozna ono, što mu valja obradjivati. Lindner veli: „Uzgojitelj je umjetnik, koji ima veoma plemenitomu predmetu podati najplemenitiji oblik, — oblik ćudoredna i shodno naobražena čovjeka. Pravila te umjetnosti mogu se crpiti jedino iz psihologije. Bez nje bi uzalud nastojali o tom, da naobrazimo dušu čovjeka shodno i valjano. Najveći pedagogijski griesi potiču iz neznanja psihologije“. — Pa i slavni filozof Herbart reče: „Osvjedočen sam, da veliki

dio znatnih praznina u našem pedagogijskom znanju potiče upravo odtud što je psihologija manjkava." — Pedagogija i psihologija u najužem su dakle savezu, dapače skoro bi se moglo reći, da je pedagogija u nekih dielovih uporavljena psihologija. Zakoni, po kojih duša misli, čustvuje i hoće, ujedno su i pravila, po kojih se imade obrazovati i razvijati raznovrstna duševna radnja. — S toga treba, da je svaki pedagog ujedno i psiholog.

§. 3. O duši u obće.

Sve što postoji, postoji ili samo o sebi ili na nečem drugom. Ono, što postoji samo o sebi zove se biće (realnost ili substancija), a ono što se opaža na čem drugom, zove se svojstvo ili stanje (pojav). Tako je n. p. boja, miris, težina, ves i t. d. nešto, što u istinu postoji, ali što nije samo o sebi, nego što se pojavlja na nečem drugom.

Pošto opažamo na sebi razne pojave, koji nikako ne pripadaju našemu tielu, — tako n. p. mislimo, čustvujemo i hoćemo, — to zaključujemo, da mora biti u nas neko biće, komu ti pojavi pripadaju, t. j. koje misli, čustvuje i hoće. — To biće zovemo dušom.

Što je čovječja duša? To pitanje spada, kao što spomenusmo, više u metafiziku, nego u psihologiju; — nu mi ćemo se ga ipak u kratko taknuti, da se tim laglje uzmogne razumjeti i nauka o duševnih pojavih.

Ima ih, koji uče, da je naša duša čestica od Boga. Nu Bog je najjednostavniji duh, koji se ne može dieliti, pa zato ne može ni naša duša biti njegova čestica. Ona je nešto, što je Bog stvorio u vremenu, a sve, što je stvorio Bog, to nije Bog. Da je čovječja duša čestica božanstva, to bi ona bila od vieka, a prema njegovoj naravi

i bitnosti bila bi takodjer absolutno savršena, sveta, sveznajuća i svemoguća.

Drugi, tako zvani pantheiste, hoće, da je jedna duša u cielom svemiru, i ta duša da proniče u sve, dakle i u svakoga čovjeka. Nu izkustvo nas uči, da svaki čovjek ima svoju vlastitu dušu upravo tako, kako ima i svoje vlastite misli i svoju vlastitu volju. Svemirska je duša nesmisao, jer bi po tom ta sveobća duša bila u jednoga pravovjerna, u drugoga bezvjerna, u jednoga dobra, u drugoga zla; — ovdje manje, a ondje više naobražena i t. d.

Materijaliste uče, da je duša samo učinak tvari, t. j. neko skladno djelovanje živaca i moždjana. Istina je, da su živci i moždjani orudje našemu osjećanju, ali oni niesu i onaj, koji osjeća. Kada štogod vidim, to nije vidni živac, koji vidi, — a kad nešto čujem, to nije slušni živac, koji čuje, — nego ja vidim, ja čujem, ja osjećam. Dakle jedan te ist. „ja", — jedan te isti subjekt vidi, čuje i osjeća. Po tom ima neki jedinstveni nad različitimi živci stojeći princip, a to je moj duhovni „ja", — moja duša. — Kad bi duša bila samo puko svojstvo naše tjelesne organizacije, to ona ne bi mogla nikada biti samostalna. Pa ipak se dogadja kadšto, da smo posve mirne duše, makar nam tielo boluje i trpi. Naše se tielo može osakatiti, dapače i cieli se dielovi mogu od njega odkinuti, nu duša ostaje uz sve to vazda ciela i netaknuta. — Vještaci dokazuju nadalje, da se tielo svakih sedam godina tako iztroši i promieni, da od prijašnjih sastavina ne ostane skoro ni mrvica. Kad bi dakle naša duša bila samo učinak tjelesne tvari, to bi ona morala oćutiti tu promjenu; — nu ona je vazda ista i nepromjenljiva, te si je starac podpuno svjestan, da je onaj isti, koji je bio djetetom, mladićem i mužem.

Iz svega se dakle vidi, da je naša duša samostalno, jednostavno, nepromjenljivo, netvarno i neumrlo biće. — Ona je samostalna, jer može i sama o sebi postojati; — jednostavna, jer nema nikakvih česti, te niti je složena, niti razvučena; — nepromjenljiva, jer je uz sve promjene tiela vazda ista; — netvarna, jer ne treba nikakva prostora, te je posve druge naravi od tiela; — i napokon neumrla, jer joj život neprestaje sa životom tiela.

§. 4. O savezu izmedju duše i tiela.

Prem duša nije istovjetna s tielom, to je ipak s njim u najužem savezu tako, da se s njim razvija s njim uspieva, s njim cvate, s njim i pada, — jedino s njim ne propada. S toga se i opažaju mnogi duševni pojavi i na tielu. Tako se n. p. u veselju poveća sila srdcu, pomnožaju mu se udarci, te budu silniji i brži. Krv udari iz srdca u glavu, zato se i pospu obrazi liepim rumenilom, — oči postanu vatrenije, — odisanje sve to brže i laglje, — mišice pako življe i jače. Obuzme li pako čovjeka kakvo nepovoljno čustvo n. p. žalost, to srdce udara slabije i tiše i kao da drhće, lice probliedi, — disanje je lagano i tjeskobno, — mišice kao da obumru, — a iz očiju ne stane žara. Ako se žalost poveća, može se čovjek onesviestiti pa i umrieti.

Kao što djeluju čustva na srdce, tako djeluje i ono na njih. U koga je srdce podpuno zdravo, taj će biti ako nema druge zapreke, uviek veseo i zadovoljan; — dočim je onaj nujan i zlovoljan, komu je u srdcu kakva bolest. Čestoput se je našlo u samokrvnika, da im je srdce bilo na krivu mjestu, dapače i okrenuto.

I drugi se organi tiela dojimlju duše. Svaka pogreška u želudcu, ili nepravilnost u crievih djeluje na um, i osobito na čustva, potičuć na žalost, sjetu ili sdvojnost. Liečnici opaziše da se u ljudi sjetnih, kao i u zlikovaca, mnogoput pokazuju neke vrsti prišta, koji im se uzpinju po želudcu i crievih, — a to valja i o jetrih, te slezenih, premda u manjoj mjeri radi njihove manje znatnosti u tjelesnom organizmu.

Na tom izmjeničnom djelovanju duše i tiela osniva se i to, što se obično već i po vanjštini čovjeka može barem ponešto upoznati njegova nutarnjost. Dobrota i blagost duše razvedri najme tielo, imence lice, dočim ga zloba, glupost, nenavist i strast nagrdi i izopači. Oči su tako rekuć najvjerniji tumač duše. Oštroumje ili glupost, iskrenost ili podlost vire obično iz očiju. S toga i naša narodna poslovica sgodno veli: „Oči su najbolji svjedok".

§. 5. Najznatniji dielovi čovječjega organizma.

Cielo tielo služi duši, ali su mnogi njegovi dielovi s njom tek u posrednom savezu. Djelovanju duše služe ponajviše živci. Bez njih se nebi mogli gibati ni osjećati, i naš bi život bio nalik spavanju bez sna, — ili jednoličnomu životu bilina.

Živci su mekana poglavito od bjelančeta i fosfornih masti sastojeća tvar, koja je od bielosive ili posve biele boje, te se u većih gromadah nagomilana nalazi u lubanji i hrbtenici. U lubanji se zovu moždjani, a u hrbtenici hrbtenjača ili moždina. — Moždjani se diele u velike ili prednje, te u male ili stražnje moždjane. Prvi se lako poznadu, jer se na njihovoj površini nalaze mnogi crievkasti zavoji i brazde. Mali moždjani naproti sastavljeni su od nebrojenih jedno na drugo naslaganih listića. U nutarnjosti moždjana ima različitih više manje izpupčenih i izdubenih mjesta i nekoliko malih odjela,

koje izpunjava neka tekućina. Podpuno razviti čovječji moždjani težki su $1\frac{1}{2}$—$1\frac{3}{4}$ Kgr., — kod osobito darovitih ljudi i 2 Kgr. Ženski su moždjani razmjerno manji. — Kažu da duševnu obdarenost ne odlučuje samo veličina moždjana nego i bogatstvo zavoja u polukrugu velikih moždjana.

Moždjani su sa hrbtenjačom u neprekinutoj svezi. Iz oba ta središta razilaze se živci u podobi bielih končića, i to ponajprije kao snopići, iz kojih se zatim pojedini končići sve više razgranjuju tako, da se na cieloj površini tiela, osim kosa i nokata, ne bi moglo naći nijedno mjestance bez živaca.

U glavnom se dieli cieli živčani sustav u dvoje, i to u sustav animalni (anima = duša) i vegetativni. Vegetativni sustav živaca podpomaže najviše hranitbu (vegetaciju). — Središtem vegetativnoga sustava smatraju se ganglije. Ti najmanji živčani centrumi stoje u svezi sa velikim simpatijskim živcem, a taj se sastoji od dva konopca, koji izlaze iz moždjana, te se prostiru s obe strane hrbtenice. Svaki taj konopac izprekidan je sa 24—25 čvorova ili ganglija, sastojećih se od sive živčane mase u veličini graška ili graha. Iz njih izlaze opet na sve strane novi živci, koje nebrojeni končići spajaju sa živci moždjana i hrbtenjače, i koji osim toga sačinjavaju različite mreže. I u tih se mrežah nalaze mnogobrojne ganglije, a šire se ponajviše u vratu, u grudijuh, i osobito u trbuhu, odmah iza želudca. — Pokretanje srdca, želudca i crieva, — u kratko sva ona pokretanja, koja ne stoje niti do naše volje niti do vanjskih podražaka, izazivlje neposredno vegetativni živčani sustav.

Animalni sustav živaca razgranjuje se u tielu poput kakova drveta. U moždjanih je koren, — u hrbtenjači deblo, — a po ostalom tielu periferijski ogranci; — radi

česa se zove takodjer i periferijskim živčanim sustavom. Moždjani su i hrbtenjača središte cielomu živčanomu sustavu, te se zovu i cerebrospinalnim sustavom. (Cerebrum = moždjani, spina = hrbtenjača). — Moždjani su ipak glavno središte svega živčevlja i najglavniji organ duševnoga rada. Hrbtenjača posreduje izmedju moždjana i periferijskih živaca.

Živci animalnoga sustava diele se opet po svojoj funkciji u sjetilne ili sensitivne i pokretne ili motorne. Prvi pomažu osjećanje, a drugi hotično gibanje. Sjetilni živci teku s vana u nutar (centripetalno), t. j. s različitih mjesta našega tiela prema živčanomu središtu. Pokretni teku obratno, najme iz nutra na polje (centrifugalno), t. j. od živčanoga središta prema takovim mjestom našega tiela, gdje se mogu pokretati mišice. Prerežemo li sjetilni živac, to ćemo osjetiti bol, — prerežemo li pako pokretni živac, to ne ćemo osjetiti boli, ali će se pokretanje mišice na onom mjestu posve ili djelomice izgubiti. — Različito je djelovanje sjetilnih živaca. Svi osjećaju, ali opet samo vidnim živcem osjećamo podražke svjetla, — samo slušnim podražke vesa i t. d. Jednim te istim živcem ne možemo dakle osjetiti posve različite osjete.

PRVI ODSJEK.

Spoznaja (Um).

§. 6. Osjet i zamjetba.

Shvaćanje i dokučivanje vanjskoga svieta prvi je temelj našemu duševnomu životu. Osjetila su vrata, na koja ulaze utisci vanjskoga svieta u našu dušu. Čim najme koji predmet vanjskoga svieta dirne živac kojega osjetila, to ga on munjevitom brzinom priobći moždjanom, i preko njih duši. Prema tomu pravo su rekli jur u staro doba: „Nihil est in intellectu, quod non prius fuit in sensu". (Ništa nije u razumu, što prije nije bilo u osjetilih).

Svjestnost utiska, koji po osjetilih dopire do naše duše, zove se osjet. — Osjeti su dakle prvi i najjednostavniji tvorovi duše. Od njih postaju zamjetbe, ako smo si najme svjestni ne samo utisaka, nego i predmeta, od kojih potiču. Zamjetbe su dakle na vanjštinu preneseni (projicirani ili objektivirani) osjeti. — U početku nema diete zamjetaba. Ono osjeća, ali ne zna ni za mjesto, gdje osjet postaje, — ni za predmet od koga potiče. I s toga mu u to doba ne bismo trebali ni držati ručice kod operacije. Ono se doista ne bi hvatalo mjesta, na kom bi se štogod izrezivalo, jer jošte ne zna, gdje je izvor boli, što ju osjeća.

Da uzmognu osjeti i zamjetbe postati, potrebna su:

1. Osjetila. kojimi duša zamjećuje.

2. Oćutni predmeti, koji djeluju na osjetila, t. j. koji podražuju osjetne živce; i

3. Osobito stanje duše, u kom je sposobna za zamjećivanje.

Osjetila su organi tjelesnoga organizma, kojimi naša duša prima vanjske utiske. Čovjek ima pet osjetila. Strojevi tih osjetila jesu oko, uho, jezik s nebcem, nos, i površina cieloga tiela s blazinicami prsta. Ta se osjetila po svom djelovanju zovu vid, sluh, okus, njuh i životno osjetilo. Osjetilo, komu je središte u blazinicah prsta, razlikuje se obično od obćega životnoga osjetila, koje je razprostrto površinom cieloga tiela, te se onda zove opipom. — Osjetila mogu samo onda primati utiske vanjskoga svieta, kad su posve zdrava i nepovriedjena. Sliepac ne vidi, gluhak ne čuje, — a kad čovjek ima veliku hunjavicu, onda ne osjeća pravo mirisa.

Da je za postanak zamjetaba potreban predmet, koji podražuje osjetila, razumije se samo po sebi. Nu to podraživanje mora biti dovoljno jako. Odaljene ili slabo razsvietljene predmete ne možemo podpuno zamjetiti, isto tako ne možemo pravo razabrati glasove, koji su odviše slabi, ili koji dolaze s velike daljine.

Nu duša mora biti u osobitu stanju, da uzmogne zamjećivati. U snu, nesviesti, utrnulosti i t. d. ne osjećamo ništa. — Ono stanje duše, kad ona može primati utiske vanjskoga svieta, zove se sviest. Sviest je dakle ona sposobnost duše, po kojoj ona zna, što biva oko nje i u njoj. — Mi razlikujemo objektivnu i subjektivnu sviest, ili sviest u užem smislu i samosviest. Do samosviesti se razvije čovječja duša, kad počme shvaćati svoj odnošaj napram drugim predmetom, pa i vlastitim svojim tvorovom, t. j. kad spozna sama sebe. — Moglo bi se reći, da je duša za vrieme sviesti budna,

a za vrieme nesviesti, da spava. Prema tomu su neki i prozvali sviest danom, a nesviest noćju duše.

Ali ni onda, kad je duša pri podpunoj sviesti ne osjeća svega, što oko nje biva, i što dira u osjetila. Kad se n. p. čovjek zadube u kakav težki zadatak ili zanimivo štivo, onda obično ne čuje, ni ne vidi ništa oko sebe. To biva stoga, jer je duša zaokupljena dotičnim predmetom tako, te ne može primati nikakovih novih utisaka. — Prijatelj stupi n. p. u sobu i pozdravi; tu djeluje ves na uho i svjetlo na oko, ali ako se je čovjek zanio svom dušom u koji drugi predmet, to mu niti ne odzdravi, jer ga nije zamjetio. — Duša naša zamjećuje dakle stanovit predmet samo onda, kad nanj svrati svoju pozornost. Opominjemo li dakle djecu, da budu pozorna, to želimo, da svoj duh usredotoče u onom predmetu, o kom se govori ili radi. — Pozornost je jedan od znatnijih duševnih pojava, koji veoma mnogo pomaže kod uzgoja i obuke. Gdjekoje inače darovito diete nauči razmjerno veoma malo samo s toga, jer je nepozorno i nepazljivo.

§. 7. Razvitak sviesti.

Zamjetbe postaju dakle, samo onda u duši, kad je čovjek pri podpunoj sviesti. Pošto diete, kad se rodi, nije pri sviesti, to ne može ni zamjećivati. Koji je dakle prvi duševni pojav kod djeteta, i kako možemo zanj doznati? Vlastito nas izkustvo ne može o tom uputiti, jer nitko ne zna, što se je sbivalo s njim u ono doba, kad još nije bio pri sviesti. Jedino dakle pozornim razmatranjem duševnoga života djece, može se ponešto saznati o prvobitnih duševnih pojavih.

Čim se diete rodi, već djeluje vanjski sviet na njegova osjetila. Ponajprije mu podražuje svjetlost oči. Ako je najme svjetlost odviše jaka, to ono i nehotice zaklapa

svoje očice. Odtud zaključujemo, da osjeća svjetlost. Nu to osjećanje nije svjestno u toliko, te bi diete znalo i odkud potiču osjeti. Istom poslie nekoliko tjedana, kad diete počme tražiti i sliediti sjajnije predmete, pokazuje se neke vrsti pozornost. I to je već neki tračak ili predteča sviesti.

Novi mnogo znatniji napredak pojavlja se u duševnom životu djeteta, kad ono počme poznavati svoju majku. Da u njem pogled na majku pobudjuje mnogo ugodnija čustva, nego li pogled na koju drugu osobu, pokazuje velika radost, koju svakiput, kad opazi majku, očituje glasom i licem, rukama i nogama. Dakako da diete razpoznavajuć svoju majku još nije svjestno o tom, da mu je ona upravo majkom, ali se već i tim znatno približava k sviesti. To je svakako jedan i to veliki korak u njegovu duševnom napredovanju; — pa kao što se u prirodi dan iz noći polako pomalja, tako se i čovječja duša postepeno budi iz nesviesti.

Mnogo prije upozna diete vanjski sviet, nego sama sebe. Samospoznaja ili samosviest razvija se veoma polagano, ali se ipak pokazuje već u doba prve duševne djelatnosti. Dakako da je na tom stepenu još veoma nesavršena, te diete jedva počima razlikovati sebe i svoje tielo od drugih predmeta. Što se više ponavljaju pojedini osjeti, to su oni i jasniji djetetu, te ono uvidja, da su neki predmeti, koji u njem pobudjuju osjete, vazda s njim (najme dielovi njegova tiela), dočim se drugi često mienjaju; — ono opaža, da je neka razlika, ako pipa vlastito tielo, ili ako se takne kojega drugoga predmeta; — ono se napokon uvjeri, da osjeti posve prestanu, ako se rukom nedotakne predmeta, ako zaklopi oči, začepi uši i t. d. — Tako sve više dokučuje razliku izmedju svoga tiela i drugih stvari, te napokon dolazi k podpunoj samosviesti.

*

§. 8. Rad osjetila.

Zamjetbe se razlikuju po osjetilih, koja pomažu njihov postanak. Hoćemo li dakle, da se što točnije upoznamo sa zamjetbami, to nam valja ponajprije proučiti rad pojedinih osjetila.

1. **Životno osjetilo.** Tomu su osjetilu organom svi sjetilni živci, koji su u posrednoj ili neposrednoj svezi s moždjani. Najmanje pomažu u tom oni živci, kojim su periferijski krajevi opredieljeni za posebne podražke (n. p. vidni i slušni živac), a najviše živci, koji se prostiru površjem cieloga tiela. — Veoma je velik broj zamjetaba, koje postaju pomoćju ovoga osjetila. Tako n. p. po njem znamo ne samo da živimo, nego ujedno i kako živimo; — osjećamo kako nam kuca srce, — krv vrije, — kako nas prolaze srhovi; ćutimo zimu, toplinu, glad, žedju, zdravlje, bolest i t. d. — Svi su ovi osjeti ponešto nejasni i tamni, te se težko može opredieliti mjesto, gdje se upravo pojavljaju. Ponajviše se prostiru po cielom tielu. — Pošto zamjetbe životnoga osjetila postaju tim, što svaka izvanredna promjena životnoga rada podražuje sjetilne živce, to valja pri tom paziti na dvoje, da li je najme ta promjena u prilog životnomu radu, ili ne. U prvoj je sgodi zamjetba ugodna, a u drugoj neugodna. Zdravlje je ugodna, a bolest neugodna zamjetba.

2. **Opip.** Ovomu je osjetu glavno sjedište u blazinicah prsta, gdje su nebrojene bradavice sjetilnih živaca. Nu mi možemo pipati takodjer jezikom, ustima i t. d. — Opipom osjećamo, da li su predmeti tvrdi ili mekani, gladki ili hrapavi, suhi ili mokri, oštri ili tubasti i t. d. To je osjetilo kod sliepaca većma razvito, nego kod onih koji vide, pa s toga im donekle nadomješta vid. Pomoćju opipa hoda sliepac štapom po ulicah. I kod onih, koji dobro vide, opaža se, kako opip podpomaže vid. Djeca

najme niesu zadovoljna, ako samo vide predmete, koji im se mile, nego hoće, da ih pipaju, dapače nose ih i u usta, kao da ih žele okusiti.

3. **Okus.** Za okus imamo podpuniji organ, nego za opip, najme jezik s nebcem, gdje se razprostiru živčane bradavice. Posebnih živaca za okus nemamo, kao n. p. za sluh ili vid. Radnja okusa nije tako jednostavna i mekanička, kao radnja opipa. Ono, što hoćemo okusiti, mora najprije doći na jezik i u usta, te se u slini raztopiti. Tvari, koje se ne mogu raztopiti u slini, nemaju ni teka. Opipom razlikujemo što je sladko, kiselo, gorko, slano, trpko i t. d.

4. **Njuh.** Organ njuha je nos, koga je šupljina obavita sluznicom, u kojoj su razprostrti mnogi živci za mirisanje. Radnja je njuha kemijska, kao i radnja okusa, samo što se predmeti, koje hoćemo mirisati, ne moraju neposredno taknuti sjetilnoga organa, kao predmeti, koje hoćemo okusiti. Sićušni dielići pojedinih predmeta dopiru najme zrakom u nos, gdje podražuju njušne živce sluznice i tako pobudjuju osjete, koje zovemo mirisi. Ako je sluznica u nosu odviše suha ili mokra, n. p. kod hunjavice, to ne možemo mirisati. — Njuh i okus su si ponešto srodni, u koliko najme osjeti njuha pobudjuju osjete okusa i obratno. Pomislimo samo na ugodan miris, koji se širi iz kakve bogate kuhinje; — zar ne pobudjuje i ne jača n nas tek i težnju za jelom? S toga može njuh donekle nadopuniti i sam okus. Što zaudara, ono obično nije ni tečno. — Podraživanje njušnih živaca može biti tako jako, da djeluje na sav živčani sustav. Ima mirisa, koji omamljuju, — a ima ih opet, koji podražuju i oživljuju, te se rabe, da se tko probudi iz nesviesti ili zamrlosti.

5. **Sluh.** Organ sluha je uho. Uhom čujemo ves, koji postaje trepetanjem svih čestica pojedine stvari. To trepetanje uztalasa najme zrak, koji tada svojimi valovi

potrese bubnjić u uhu, i pomoćju slušnih živaca pobudi osjet. Sluh je već tako savršena radnja, da najrazličitiji vesovi dolaze zasebice do osjećanja, te se tu stapaju u jednu cjelinu, po čem i možemo razlikovati vesove, koji dolaze u isto vrieme. — Osjeti su sluha mnogobrojni. Mi najme osjećamo da grmi, zviždi, zuji, puca, praska, zveči, šušti, zavija, ruči, hrže, grokće, bleči, gače, kokoće i t. d. U glavnom se vesovi mogu podieliti u dvoje, i to u štropot i zveku. Štropot se razlikuje tim od zveke, što zrak od njega trepti nepravilno i neuredno, dočim kod zveke trepti vesilo i zrak dulje i pravilno, — pa zato je štropot neugodan, a zveka ugodan osjet. Ima vesova, koji nas upravo bole, kao urlikanje, cviljenje, škripanje i t. d., a ima ih opet, koji nas zanose, kao zvonjava, pjevanje, svirka i t. d.

6. **Vid**. Vidu je organ oko. Kao što sluh postaje tim, što se zračni valovi dotiču uha, tako se i vid javlja po tom, što se eterski talasi dotiču oka, koje je još umjetnije sastavljeno nego uho. — Vidom razpoznajemo svjetlost, boju, oblik, veličinu, udaljenost i t. d. Samim okom razlikujemo jedino boju i svjetlost. Hoćemo li pako, da što bolje upoznamo oblik, veličinu, udaljenost i omjer predmeta, to nam mora pomagati takodjer i opip.

Harmonijski osjeti vida i sluha jesu najviši osjeti, jer tu ne osjećamo samo pokret vlastitoga tiela i njegove neposredne okoline, nego osjećamo pokret tako rekuć cieloga svieta, te živimo cjelokupnim njegovim životom. Sluh i vid zovu se s toga osjetila višega reda, te su za duševni razvoj čovjeka veleznamenita. U znanosti su i umjetnosti upravo odlučujuća, — nu svako u svojoj posebnoj struci. Oko je pretežnije u prirodnih znanostih, zemljopisu, geometriji, risanju, pisanju, slikarstvu, rezbarstvu i t. d., dočim uho odlučuje u jeziku, glasbi, pjevanju i t. d.

§. 9. Zor.

Pojedinimi osjetili razpoznajemo samo pojedina svojstva i dobivama tek pojedine zamjetbe o predmetih. Tako n. p. spoznajemo gledajuć, da je predmet biel, — kušajuć, da je sladak, — i pipajuć, da je tvrd. Nu nijedna od ovih zamjetaba ne može nam sama o sebi podati podpune slike toga predmeta. Da takovu dobijemo, valja nam sve zamjetbe, što smo ih na njem zamjetili sastaviti u jednu cjelinu. Pri tom dakako najviše odlučuju zamjetbe vida, jer su najobćenitije i najobsežnije, te se oko njih, kao oko jezgre sabiru sve druge zamjetbe. Takovu od raznih zamjetaba jednoga te istoga predmeta složenu duševnu sliku zovemo zorom. — *Zor je dakle skup raznih zamjetaba, koje se mogu zamjetiti na pojedinom predmetu.* — Tako n. p. u zoru *soli* opažamo bjelkastu boju i kockasti oblik, što spada na vid, — slanost, koja spada okusu, — hrapavost, koja spada opipu, — i prskanje pod prsti, što spada sluhu. — Na zorovih se upravo osniva naš niži i viši duševni rad. Prvih se godina djetinstva i mladosti krug zorova najviše i najuspješnije širi. S toga treba za mladosti što više putovati i obćiti s ljudmi, — te polaziti glumione, izložbe, galerije, muzeje, zviernjake, tvornice i t. d.; — ili u koliko to nije moguće treba motriti barem valjane ilustracije raznih predmeta te vrsti. — Moderna se didaktika za shodna sredstva u tom smjeru dovoljno brini, izdavajuć universalne enciklopedije, sbirke slika i t. d.

Zrienje nije po tom samo puko gledanje ili nazrievanje stvari, kao što se obično misli, i kao što to naziv krivo označuje, nego je podpuno i svestrano razabiranje predmeta, pri čem treba, da i sam duh aktivno sudjeluje. — Ni najoštrija osjetila ne pomažu, ako je duh pasivan.

Divljaci n. p. imadu veoma oštra osjetila, pa su ipak duševno tupi, te nemaju toliko i tako podpunih zorova kao prosvjetljeni narodi.

§. 10. Predočba.

Zamjetbe ne prestaju odmah, čim su postale. One ostavljaju u duši neki trag, koji biva u toliko jači, u koliko se češće ista zamjetba ponavlja. Napokon ojača taj trag tako, da se zamjetba u našoj sviesti može obnoviti i bez svakoga vanjskoga draženja. Takovu obnovljenu zamjetbu zovemo predočbom. — Predočba je dakle samostalno obnovljena zamjetba. Pošto zor nije drugo van skup zamjetaba, to je posve naravno, da i od zora može postati predočba, nu onda se zove složenom predočbom.

Očevidna je razlika izmedju zamjetbe i predočbe. Zamjetba je duševna slika uz prisutnost oćutnoga predmeta, a predočba je duševna slika u odsutnosti istoga. Nu u predočbi nema ničesa, što nije bilo i u zamjetbi, od koje je postala, t. j. njezin sadržaj ili kakvoća odgovara posve sadržaju zamjetbe. Razlika je samo u jačini ili intenzivnosti, jer su predočbe obično mnogo tamnije od zamjetaba. — Po kakvoći mogu se predočbe podieliti u jednake i nejednake; — ove opet u sravnive i nesravnive.

Jednake su one predočbe, koje se ne razlikuju po svom sadržaju, nego samo po jačini. Takove su n. p. predočbe o zvukovih ugadjače, kad se slabo, i kad se jako zvekne. — Nesravnive (disparatne) su one predočbe, kojim je sadržaj tako različit, da se nikako ne mogu sravniti, — n. p. ton i boja. — Sravnive (contrerne) su one, kojim je sadržaj ponešto jednak, a ponešto nejednak, n. p. predočbe raznih boja, — ili raznih tonova, kao C, D, E, i t. d.

§. 11. Spajanje (associjacija) predočaba.

Predočbe ne ulaze pojedince u sviest, nego u skupovih i redovih. — Skupom zovemo više u neku cielost složenih predočaba, koje su istodobno postale u sviesti. S predočbom kuće spojene su n. p. ujedno i predočbe zidova, vrata, prozorâ, soba, krova i t. d., dapače i onih predmeta, koji ju okružuju. — Nu sve se predočbe, koje istodobno stupe u sviest ne spajaju jednako lako. To stoji i do kakvoće predočaba, do njihove množine i drugih nuzgrednih prilika. Tako se n. p. medjusobno laglje spajaju predočbe: zidovi, vrata, prozori, sobe, krov i t. d. nego li predočba kuće s predočbami onih predmeta, što smo ih oko nje zamjetili. — Spajanje predočaba biva po nekih zakonih, a to su:

1. Jednake se predočbe, ako istodobno stupe u sviest, stapaju u jednu predočbu. — Čujem li n. p. gdje se na pet jednako udešenih gusala svira ista kajda (nota), to će u mojoj duši postati predočba samo o jednom tonu (a ne o pet). O sladkoći šećera mogu imati samo jednu predočbu, ma da sam ga hiljaduput kušao.

2. Nesravnive (disparatne) se predočbe, ako u isti mah postanu u sviesti, spajaju u složenu predočbu (complikaciju); ali tako, da se tim ni najmanje ne promieni sadržaj ni jačina pojedinih predočaba. — U predočbi šećera složene su n. p. predočbe oblika, boje, tvrdoće i okusa, a da se tim nijedna od posebnih predočaba nije poremetila.

3. Sravnive (contrerne) se predočbe, ako istodobno postanu u sviesti, ne stapaju, niti se spajaju, nego se slabe. — Čim više raznovrstnih tonova, oblika, boja ili mirisa u isto vrieme zamjetimo,

tim nam je tamnija i zamršenija predočba o svakom pojedinom tonu, glasu, mirisu i t. d. To biva s toga, što se one medjusobno zaprečuju, t. j. jedna drugu potamnjuje, te se po tom i ne mogu spojiti u strogu neku jedinstvenu cielost. Čovjek si n. p. ne može predočiti ono, što je crno ujedno i bielim; — ili ono, što je gorko, kiselim i t. d.

Medjutim i nesravnive se predočbe mogu spojiti u jednu skupnu predočbu, — ako prevlada ono, po čem su si jednake. Takovo se spajanje obično zove slievanjem. Odtud i jest skladnoglasje medju najraznovrstnijimi tonovi glasbe, — mješanje raznih boja u slikarstvu, i udešavanje raznih oblika u kiparstvu i graditeljstvu. I upravo u koliko se laglje i shodnije najraznovrstnije sravnive predočbe slievaju u neku cjelinu, — u toliko je veća i umiljatija ljepota (§. 31).

Što rekosmo o skupovih, to valja i o redovih predočaba. Redom zovemo sve one predočbe, koje su izasebce stupile u sviest, te su u nekom medjusobnom savezu. — Desetični brojni sustav sastoji od nekoga ustanovljenoga reda jedinica, gdje svakih deset jedinica nižega reda sačinjava jednu jedinicu višega reda. — Isto tako sačinjavaju dogodjaji jednoga dana, tjedna, mjeseca, godine, vieka i t. d. ciele redove predočaba.

§. 12. Obnova (reprodukcija) predočaba.

Izkustvo nas uči, da se predočbe, kojih je nestalo iz sviesti, mogu s nova u njoj pojaviti. I to se obično zove obnovom ili reprodukcijom predočaba, — koja može biti posredna i neposredna.

Neposredna je obnova, kad nam se koja predočba s nova pojavi u sviesti vlastitom svojom snagom, t. j. bez svake druge pomoći.

Tako se n. p. može predočba o kakvoj nesgodi, na koju smo u poslu zaboravili, neposredno obnoviti, čim prestane posao. — Čovjek se u jutro i nehotice sjeća zvaničnih svojih poslova, te ih obično nastavlja tamo, gdje je prijašnji dan prestao.

Posredna je obnova, kad se koja predočba probudi u sviesti obnovom druge s njom u savezu stojeće pomoćne predočbe (pomoćnice). To biva po nekih zakonih, koji se zovu zakoni obnove. Ima ih pako četiri, najme zakon sličnosti, zakon opreke (contrasta), zakon istodobnosti (coexistencije) i zakon suslieda (succesije).

1. Zakon sličnosti. Slične se predočbe bude medjusobno. N. p. tmina i glupost, svjetlo i prosvjeta, vrelo i početak i t. d. — Tako može pogled na gusku u nas probuditi sličnu predočbu labuda, kao i obratno. Na tom se osnivaju i metafore. Rečem li najme: „On umrie u cvietu dobe svoje“, — to me metaforski izraz cvieta sjeti na mladost dotične osobe, a ujedno i na mladosti slično proljeće, kada cvieće cvate. — Gundulić je Homer, Cvieta Zuzorićeva Aspazija, a Dositej Sokrat našega naroda. Ovdje jedna predočba pobudjuje drugu sebi sličnu.

2. Zakon opreke. Oprečne se predočbe bude medjusobno. N. p. bogatstvo i siromaštvo, palača i koliba, velikan i patuljak, bolest i zdravlje, zima i ljeto, sloboda i robstvo, nasilje i pravda i t. d. — Nemilosrdje mačuhino sjeća diete na nježnu ljubav preminule majke. — Govori li učitelj o marljivih svojih učenicih, to se i nehotice sjeti nemarnjaka.

3. Zakon istodobnosti. Predočbe, koje su u isto doba postale u sviesti, bude se medjusobno. — Ako si najme predočimo trg Jelačića bana, to se odmah sjetimo i Jelačićeva spomenika, kao i sgrada,

koje su na tom trgu, a možda i prijatelja, s kojim smo se tamo sastali i zabavili. — Božić nas sjeća našega djetinstva i onih radosti, koje smo onda uživali kiteć božićnicu i pjevajuć božićne pjesmice.

4. Zakon suslieda. Predočbe se bude onako, kako su se izvorno u sviesti pojavile. Prva je pomoćnica svim ostalim; — nu pošto je s drugom većma slivena nego s trećom, — s ovom opet većma nego s četvrtom i t. d., to se bude upravo onim redom, kojim su izvorno stupile u sviest. - Znamo li n. p. na izust Preradovićeva „Putnika“, pa rečemo prvi stih: „Bože mili kud sam zašo“, — to će odmah sam po sebi sliediti drugi i tako ciela kitica. Na temelju toga zakona sjećamo se putnih sgoda i historijskih dogodjaja, te se na njem osnivaju i natuknice.

Navedeni su zakoni obnove istiniti, ali niesu stalni; — jer svjetlo nas nesjeća uviek na prosvjetu, tako ni zdravlje na bolest. Po stalnih zakonih biva samo ono, što se pod istim uvjetom dogadja uviek na isti način, — a to kod gore navedenih zakona ne biva u svakoj sgodi; s toga mogu samo onda vriediti, ako se ne gleda na logičnu strogost.

§. 13. Što zaprečuje, a što pospješuje obnovu predočaba?

Predočbe se obnavljaju sad brže, sad polaganije prema raznoj individuelnosti i posebnim prilikam pojedinaca.

Obnova se predočaba zaprečuje:

1. Ako se u isti mah, kad želimo koju predočbu obnoviti, čim god prekomjerno podraže osjetila, a osobito ako se po tom u duši porode takove predočbe, koje su posve protivne onim, koje bi se imale obnoviti. — Pokraj bučne glasbe ne može čovjek mirno učiti ni razmišljavati.

2. Ako se srdce čovjeka odviše potrese ili uzruja, jer se onda duša svom živahnošću bavi onimi predočbami, koje su izazvale uzrujanost. — Ljudi, koje tare velika briga, obično su smućeni i zaboravljivi.

3. Ako se čovjek odviše zamisli u neku stvar, ili ako se svom voljom zanese za koji predmet, jer onda je sviest odviše zaokupljena posebnimi predočbami, koje se ne dadu potisnuti od novih. -- Mati pošalje diete na trg, te mu naloži, da se žuri kući, nu ono se uz put zadrži kod igrača, pa ne dospije ni k objedu.

4. Ako se kojimgod načinom zaprieči redovito djelovanje moždjana i u obće cieloga živčanoga sustava. Usljed znatnijega udarca po glavi može se posve poremetiti obnova predočaba.

Obnova se predočaba pospješuje:

1. Ako se ukloni sve ono, što bi moglo odviše podražiti osjetila. — S toga i zatvaramo oči, kad hoćemo, da što prije obnovimo koju predočbu.

2. Ako nastojimo, da nam je savjest čista i srdce mirno. — Kad je čovjek bezbrižan, onda se predočbe obnavljaju same po sebi.

3. Ako čovjek mnogo ne umuje, i ako nastoji, da mu volja nije odviše obuzeta kakvim predmetom. — Gdje je izgubljena stvar, sjećamo se obično najlaglje onda, kad na nju ni ne mislimo, te je ne tražimo.

4. Ako je živčani sustav podpuno zdrav, — a osobito ako se umjereno pospješuje kolanje krvi. — Poslie ugodne šetnje ili umjerena užitka spirituoznih pila biva obnova predočaba mnogo brže nego obično.

§. 14. Pamet.

Na obnovi se predočaba osniva ona duševna djelatnost, koju zovemo pamtenjem. Nu ne može se svaka obnova predočaba nazvati pamtenjem, već samo ona, koja nam podaje predočbe nepromienjeno, t. j. onako, kako su se prvobitno pojavile u sviesti. Osim toga u našoj se sviesti obnavljaju ne samo predočbe, nego i drugi duševni tvorovi, kao pojmovi, sudovi, čustva, sklonosti i t. d. — Kad dakle prošle duševne tvorove ne samo obnavljamo, nego kad i po njihovih biljezih razpoznajemo, da su doista oni i onakovi, kakvi su već jednom bili u našoj sviesti, onda takvo stanje i djelovanje duše zovemo pamtenjem. — Pamtenje je dakle vierno i nepromienjeno obnavljanje prošlih duševnih tvorova.

Tri su glavna čina u pamtenju. Prvi je održavanje duševnih tvorova; — drugi nepromienjeno obnavljanje istih, — a treći razpoznavanje, da su doista oni i onakovi, kakovi su prvobitno postali u sviesti.

Nije pamet kod svih ljudi jednaka. Da bude savršena, treba da može množinu raznih duševnih tvorova sabrati, što dulje održati i bez velikoga napora vierno i nepromienjeno obnoviti. Valjana dakle pamet mora biti obsežna, laka, čvrsta i vierna.

1. Pamet je obsežna, kad može veliku množinu raznih duševnih tvorova sačuvati i nepromienjeno obnoviti. — Takove pameti bijaše kralj pontski Mitridat, o kom se pripovieda da je umio sve jezike i nariečja podčinjenih si naroda, a tih bijaše do dvadeset i pet. O kardinalu Mezafontu kažu, da je dobro govorio preko četerdeset raznih jezika, — a prije deset godina položio je Slaven Šercel pred vrstnimi učitelji točan izpit iz više nego dvadeset jezika. Vojskovodja Blücher poznavaše svakoga vojnika ogromne svoje vojske.

2. Pamet je laka, kad bez velikoga napora sabire i obnavlja duševne tvorove. — Tako pišu o glasovitom francezkom učenjaku Josipu Scaligeru, da je za dvadeset i jedan dan naučio cieloga Homera, a za četiri nedjelje sve grčke pisce. I o Seneki vele, da je Virgilovu Aeneidu jednom pročitao i odmah svu znao na izust.

3. Pamet je čvrsta, kad može i nakon odulјega vremena obnoviti razne duševne tvorove. — Takve je pameti bio papa Kliment VI., o kom se pripovieda, da nije nikada zaboravio, što je jedanput čuo.

4. Pamet je vierna, kad obnavlja duševne tvorove upravo onim redom, kojim su prvobitno stupili u sviest. — O Magliabechi-u (Maljabekiju) se veli, da je čitave knjižurine znao doslovce na izust, dapače, da je pamtio i strane, na kojih je čitao ovu ili onu pojedinost.

U mladosti je pamet najsvežija i najjača. U starosti naproti počima upravo onako slabiti, kako je u djetinstvu s godinami jačala. Staru čovjeku izčezne brzo iz pameti i ono, što je netom zamjetio. Zato se pravom čudimo Katonu, koji se je starcem dao na grčki jezik, te ga i naučio; — isto tako i velikomu slavenskomu učenjaku Purkiněu, koji je iza osamdesete godine učio magjarski, samo da si kuša i vježba pamet.

Ima više načina, kojimi pamet pamti, i to:

1. Kada često ponavljamo jedne te iste duševne tvorove. Ovako se najlaglje održe predočbe, koje sliede jedna za drugom, a mogu mnogim ponavljanjem tako ojačati, da se i nehotice nameću čovjeku. — Tako pripjeva veseo i zadovoljan čovjek uz svoj rad poznatu kakvu pjesmicu, a da ni nemisli upravo na nju.

— Taj se način pamtenja zove mekaničkim ili silovitim.

2. Kada uz duševni tvor, koji želimo zapamtiti, a koji nam nije upravo na cilju, pripojimo kakovgod znak, koji nam lako izlazi pred oči. — Zabilježimo si najme ili podbrišemo najglavnije rieči u zadatku, koji nam je učiti, ili na okrajku metnemo križić, zviezdicu i t. d. — Takov se način pamtenja zove ingenieznim ili znakovnim.

3. Kada duševne tvorove, koje hoćemo zapamtiti, razglobimo u dielove, te ih razmatramo po njihovu nutarnjem savezu, koji nam sadržaj istih mnogo bolje i vjernije predočuje nego vanjski znakovi. — Taj se način zove judicieznim ili sudovitim. Njim se već ponešto izlazi iz kruga prostoga pamtenja.

§. 15. Mašta.

Predočbe ne obnavljamo uviek podpuno i vierno. Kadšto im povećamo ili umanjimo omjer, — kadšto izpustimo pojedine dielove, — a kadšto opet pridamo i ono, česa niesu prvobitno imale. — Takovu promienjenu obnovu predočaba zovemo maštenjem, a samu sposobnost duše, po kojoj to biva maštom. Mašta je dakle ona sposobnost duše, kojom stvaramo takve kombinacije, koje se ako ne po sadržaju, a to barem po obliku razlikuju od prvobitnih naših predočaba.

U glavnom je djelovanje mašte dvojako, i to razstavljajuće i spajajuće. — Ako od koje predočbe odlučimo pojedine joj dielove, tad se takovo djelovanje mašte zove razstavljajućim. — Netko je n. p. vidio peć s postavkom ili ukrasom, pa si ju kašnje predoči bez svakoga ukrasa i t. d. Čovjek si može predočiti muhu bez glave, — kuću bez vrata ili prozora, — pticu bez krila i t. d.

Ako dielove raznih predočaba ujedno spojimo, tad se takovo djelovanje mašte zove spajajućim. — Predočimo si n. p. stvor, komu je gornje tielo čovjek, a dolnje konj (centaur). — Na tom se osniva mašta pjesnička, slikarska i u obće umjetnička, koja obično stvara slike od dielova, koji se u istinu zajedno ne pojavljaju. To čini pjesnik, pripisujuć junaku svoje pjesme sve moguće vrline i prednosti; — to čini i skladatelj, skladajuć od raznovrstnih akorda svoju simfoniju; to čini napokon i slikar stvarajuć od najumiljatijih prednosti čovječjega tiela priliku angjela sa zlatnimi krili.

Maštom spajamo ne samo dielove raznih predočaba, — nego i pojedine predočbe u nove slike. Kad imamo n. p. predočbu brda i predočbu zlata, možemo sastaviti sliku zlatnoga brda. — Od predočaba mramor i kuća možemo sastaviti predočbu mramorne kuće i t. d. Tu smo od dvie konkretne predočbe stvorili novu konkretnu. Nu mi možemo i od abstraktnih predočaba stvoriti konkretnu cjelinu. N. p. od geometrijskoga oblika piramide i boje granita možemo si utvoriti predmet, kao što u istinu postoji. Kod svih pomoćnih sredstva za učenje zemljopisa, prirodopisa i t. d. treba mašte. Pri opisu ma koje prirodne znanosti redaju se abstraktna ili odlučena svojstva stvari, i po tom treba velike snage mašte, da se od tih abstraktnih svojstva sastavi konkretna cjelina.

Nije ni mašta kod svih ljudi jednaka. Svojstva valjane mašte jesu bujnost, izvornost, živahnost i razdraživost.

1. Mašta je bujna, kad tvori množinu raznih slika od jedne ili više vrsti. — Takovom se

je maštom odlikovao škotski pjesnik Ossian, koji je od morskih valova, bure, oblaka, mjesečnoga sjaja, sjeverne luči i t. d. stvorio silu raznih slika.

2. Mašta je izvorna, kad lako izvodi slike od najraznovrstnijih i najneobičnijih elemenata. — Tim se svojstvom odlikuje mašta našega naroda, što dokazuju naše narodne pjesme i pripoviedke, u kojih ima množina krasnih izvornih slika, kao n. p. zmija sa krunom, — drvo sa zlatnim plodom, — slika ljepote djevojke, koja je suncem glavu povezala, mjesecom se opasala i zviezdami nakitila i t. d. To je svojstvo za svakoga pjesnika veleznamenito, jer vriednost njegovu tvoru stoji upravo najviše do izvornosti slika.

3. Mašta je živahna, kad tvori slike sbiljnosti tako prikladne, te se čini, kao da u istinu postoje. — Djeca i ženske imadu osobito živahnu maštu. Reci n. p. gospoji, pošto se najede dobre zečetine, da meso, koje joj je tako dobro sladilo, nije od zeca već od mačke, pa joj uz to pokaži mačju kožu, noge i rep, sigurno će joj se sgrustiti do zla boga.

4. Mašta je razdraživa, kad se lako sklone na rad. — Dobru pjesniku ne treba mnogo, da mu se razigra mašta. Dosta je, ako stupi na grob pokojne si majke, — ako se za krasna proljetnoga jutra razgleda po prirodi, ili ako prisluškuje, kako u gori izvodi sladoglasnu pjesmu skromno pastirče.

Mašta je veoma znatne ciene. Ona potiče čovjeka na velika i uzvišena djela, — kriepi mu volju u odluci, te olakšava trudne i naporne poslove. Ali ako joj se puste uzde, ako u svojih tvorovih pregazi zakone ćudorednosti, onda može biti upravo pogibeljnom te zavesti čovjeka u nemile stranputice.

§. 16. San i sanje.

Dokle sviest djeluje, dotle živimo i bdijemo. Čim nestane sviesti, mi smo mrtvi, onesviešteni, ili — spavamo. San je dakle slika smrti, nu razlikuje se od podpune nesviesti tim, što za vrieme spavanja vegetativna djelatnost organizma nije bitno zapriečena. Prestane li dakle djelovanje naše sviesti, a da se tim neporemeti ujedno i život organizma, to spavamo.

Fizički je povod snu u tom, što se oduljim radom izcrpi snaga onim dielovom čovječjega organizma, koji ponajviše posreduju izmedju tjelesnoga i duševnoga života. Njihovim umorom prekine se za neko vrieme sveza izmedju pojedinih organskih dielova, što je posve naravno, — jer kad miruju moždjani, miruju i motorni živci, a po tom i mišice, čim prestaje svako gibanje. — Snom se oporavlja čovječja snaga, jer se u moždjanih sabire krv, čim se nadomješta ono, što je dnevnim radom izcrpljeno.

Kad tvrdo spavamo, ne osjećamo ništa, a nemamo ni predočaba; jer to oboje može biti samo onda, kada smo pri podpunoj sviesti. Navale li jaki podražci na našu sviest, to se ona mora probuditi i svoje djelovanje započeti; — mi se trgnemo iz sna, t. j. bivamo budni. Ali uz slabije podražke ne probudi se djelovanje sviesti posve, nego samo na polak, po čem nastaju sanje. Takovi slabi podražci prikazuju nam se najme, kao nešto posebna, te se od njih spajanjem predočaba, koje su od prije u našoj sviesti bile, tvore u duši raznovrstne slike. Tako n. p. zanosi nas cvrkut ptica u kolo pjevačko, štropot kola na mjesto, gdje riču topovi, miris kolinske vode u trgovinu parfumerije i t. d.

Ali ne postaju sanje samo tim načinom. Zamjetbe, predočbe, čustva i težnje, koje su za vrieme budnosti

bile veoma jake i živahne u našoj sviesti, pojavljaju se često na novo u snu, te poradi svoje živahnosti tvore kadšto veoma čudnovate slike i prikaze. Zato i sanja obično liečnik o svojih bolestnicih, učitelj ob učenicih, zarobljenik o slobodi i t. d. Nade i želje, koje nam na javi izpunjuju srdce, veoma se rado pojavljaju pa i izvadjaju u snu. S toga pravo veli narodna naša poslovica: „Što se babi htilo, to joj se i snilo“.

S a n j e s p a d a j u d a k l e u v r s t m a š t i n i h s l i k a. U njih nema ništa nova, nego se ponajviše sastoje od raznih elemenata onih predočaba, što si ih je čovjek stekao za vrieme budnosti. Kad bi s toga tkogod tvrdio, da je u snu govorio jezikom, koga nije nikada čuo, ili razvijao pojmove, o kojih nije nikada ništa znao, to mu toga podnipošto nebismo mogli vjerovati.

Kad je stanje organizma poremećeno i nepravilno, onda su obično i sanje veoma čudnovate i neugodne. To biva osobito u vrućici, kad se čovjek u večer prejede i t. d. — Koji pate od navale krvi ili zadušnoga disanja, osjećaju u takvih trenutcih strašan san, koji prosti naš puk naziva m o r o m.

§. 17. Obmana.

Obmane se osnivaju na zamienjivanju obnovljenih predočaba sa osjeti, ili osjeta s predočbami. Ima ih pako dvie vrsti, i to i l u z i j a i h a l u c i n a c i j a.

I l u z i j e s u p r e d o č b e o n e č e m, š t o i m a z a p o d l o g u b u d k a k o v s t v a r n i p r e d m e t, a l i š t o s e p r e m a t o m u p r e d m e t u n e r a v n a. Često se najme sbiva, da čovjek oćutne predmete smatra nečim drugim, nego što u istinu jesu, te mu se pričinja, da ih vidi dvojako, — naopako ili inače obojadisano; — da se nešto, što mirno stoji, kreće i t. d. — Tako smatra strašivica hujanje vjetra zavijanjem ili tulenjem nemani, — a noćni putnik drži često kladu za razbojnika, — sjenu kakva predmeta za sotonu i t. d. — Ovamo spadaju i neizbježive obmane perspektivnoga shvaćanja predmeta, gdje nam se najme vidi, da je drvored na odaljenom kraju uži, — a drveće manje i t. d.

H a l u c i n a c i j e s u p r e d o č b e o n e č e m, š t o n e m a n i k a k o v e s t v a r n e p o d l o g e, t. j. š t o n i i z d a l e k a n e o d g o v a r a n i k a k v u i s t i n i t u p r e d m e t u. — Postaju pako tim, što nam se puste predočbe poradi osobite svoje živahnosti prikazuju kao pravi, istiniti osjeti. — Tako se n. p. pričinja ubojici, da ga neprestano sliedi i proganja duh njegove žrtve. — Mnogoput se čini čovjeku, osobito strašivu, da pred njim stoji pokojni otac ili majka, te da mu mrzlu svoju ruku pritište na čelo i t. d. — Mnoge su sanje puke halucinacije, osobito pako one, koje postaju umjetnim načinom, najme iza užitka narkotskih substancija, kao opija, hašiša, paskvice i t. d.

Obmanam može biti povod ili u nas ili izvan nas. Ako im je povod u nas, onda su bud fizičke, bud duševne naravi. — Fizički je povod obmanam ponajviše u poremećenosti živčanoga sustava. S toga i bunca čovjek u vrućici, pošalini, pijanstvu, na umoru i t. d. — Halucinacijam je obično duševan povod, — te se najviše pojavljaju u razdražicah, kada stanovite predočbe budu tako živahne, da se čovjeku pričinjaju kao sbiljne stvari. — Tako se pripovieda ob učenom englezkom filozofu Hobbesu, da nije htio biti noćju bez svjetla, jer mu se prividjalo, da ga plaše duhovi.

Nu i u takvih sgodah, kad se halucinacije temelje jedino na obnovljenih predočbah, čini se, kao da pomažu i sudjeluju osjetila. Ako si najme čovjek uz zatvorene oči

zamisli živahnu kakvu priliku, te si ju dugo predočuje i čvrsto utuvi, — a zatim naglo otvoriv oči, pogleda prema kakvoj bieloj stieni, to će mu se doista pričiniti, da ju na njoj vidi. To nam ujedno razjasnuje, zašto se mnogi sanjari (halucijanti) ne mogu otresti svojih obmana, ma se i osvjedočili o njihovoj netemeljitosti. — Tako se pripovieda, da je neki učen čovjek i umro od straha pred tobožnjimi prikazami, prem se je pokusi osvjedočio, da niesu nego puste obmane. Poznati njemački knjižar i pisac Nikolai, koji je takodjer snatrio, piše, da je svakiput točno razlučivao svoje fantazme od sbiljnih pojava, — pa ipak se nije mogao posve okaniti snatrenja.

Halucinacije i iluzije mogu postati trajnimi, a to je obično kod umobolnih. U takvoj se sgodi zovu utuvljenimi idejami (fixe Ideen), jer se nekim načinom izrinuv sve druge predočbe utuve u sviesti. — Tako se pričinja mnogim bolestnikom, koji boluju na želudcu ili crievih, da imaju u utrobi žabu, zmiju ili štogod slična. Često postanu te vrsti obmana tako silnimi, da se ne dadu nikako ili veoma težko svladati. — Hanoverskomu liečniku Zimmermanu, koji si bijaše utuvio, da je tako siromašan, te će od gladi umrieti, — pokazivahu uzalud mnogobrojno njegovo srebro i zlato.

§. 18. Pojam.

Razne predočbe, što se pojavljaju u našoj sviesti, spajamo po njihovoj sličnosti u zajedničke ili obće predočbe. Vidimo li n. p. hrast, bukvu, lipu, vrbu, jelu, krušku, trešnju i t. d., te ih medjusobno sravnimo, to ćemo se uvjeriti, da imadu neke biljege, po kojih su si slični, a druge opet, po kojih se razlikuju. Svi ti predmeti imadu najme koren, stablo, i krošnju, — ali nije ni koren, ni stablo, ni krošnja, ni lišće i t. d. kod svih posve

jednako. Ako se saberu samo jednaki biljezi tih predočaba, to dobijemo obćenitu predočbu — d r v o. Takova obćenita predočba zove se pojam. — **P o j a m j e d a k l e o b ć e n i t a p r e d o č b a s a s t a v l j e n a o d j e d n a k i h b i l j e g a v i š e p r o s t i h p r e d o č a b a.**

Od n i ž i h pojmova mogu postati v i š i, ako se najme zajednički biljezi više nižih pajmova saberu, te od njih opet sasvim novi pojam stvori. (Drvo, — bilina, — prirodnina. Guska, — plivačica, — ptica, — životinja, — stvor).

Već iz postanka pojmova mogosmo uvidjeti, da oni nemaju svojih posebnih predmeta u vanjskom svietu, nego da postoje lih u našoj duši. Pojmovi ne označuju dakle nijedne stvari napose, nego nešto obćenita, što pripada množini predmeta jedne te iste vrsti. S toga si i možemo zamisliti pojam grada u obće, — ali si podnipošto nemožemo zamisliti pojam pojedinoga grada, n. p. Zagreba. Čovjek si ne može stvoriti pojma o svojoj žepnoj uri, ali si ga može stvoriti o uri u obće, ako najme sabere i ujedno spoji zajedničke biljege razne vrsti ura.

Biljezi, od kojih je pojam sastavljen, sačinjavaju s a d r ž a j, — a posebne predočbe, u kojih se svi ti biljezi nalaze, o b s e g pojma. Obično je, da pojmovi manjega sadržaja imadu veći obseg, jer u koliko imadu manje biljega, u toliko se može naći više predmeta, kojim su ti biljezi zajednički. — Viši pojmovi imadu veći obseg, ali manji sadržaj. Tako pojam biline obsiže više predočaba, nego pojam drveta, — ali pojmu drveta pripada više biljega, nego pojmu biline.

Pojmovi su nadalje j a s n i ili t a m n i, — r a z g o v e t n i ili z a m r š e n i.

Jasan je pojam, kad ga kao posebnu jedinicu možemo savršeno razlikovati od svih ostalih pojmova. (Raž

od pšenice, — zob od ječma i t. d.) U protivnom je slučaju taman. — Jasnimi postaju pojmovi, ako se dotični predmeti dovoljno i dostaput zriju. Kod djece su obično pojmovi tamni, te bivaju sve jasniji, čim predmeti više na njih djeluju, t. j. čim ih više motre.

Razgovetan je pojam, kad su nam svi bitni biljezi njegovi poznati, t. j. kad ne miešamo biljegâ jednoga pojma sa biljezi drugoga. (Biljezi drva i — mahovine). U protivnom je slučaju pojam zamršen.

Jasni pojmovi niesu uviek i razgovetni. Ima ljudi, koji dobro razlikuju raž od pšenice, — zob od ječma i t. d., prem nebi znali navesti, po čem se upravo luče, i koliko vrsti ima raži, pšenice, zobi i ječma. Nu razgovetni su pojmovi uviek i jasni, — jer tko dobro pozna biljege kojega pojma, taj će ga doista znati i razlikovati od svih drugih.

§. 19. Sud.

Spojimo li dvie predočbe ili dva pojma tako, da se tim označi, u kojem su odnošaju ili savezu, to sudimo. N. p. Ruža je cviet. Slon je sisavac. Labud je ptica. Željezo je tvrdo. Zec trči i t. d. — Sud je dakle odluka ob odnošaju dvijuh predočaba ili pojmova.

Svaki sud ima tri diela podmet, pogovor i sponu. — Podmet je predočba, s kojom se nešto veže, ili se od nje odvaja. — Pogovor je predočba, koja se s podmetom veže, ili se od njega odvaja. — Spona je pako ona čest suda, kojom se upravo označuje odnošaj predočaba ili pojmova, te je s toga upravo bitni dio suda.

Po tom da li se pogovor s podmetom slaže ili se od njega odvaja, postaju sudovi jestni ili niječni. — Ako se pogovorom o podmetu nešto potvrdjuje, onda

je sud jestan. N. p. Liljan je cviet. Pas je vieran. Koza skače i t. d. — Ako se pogovorom podmetu nešto odriče, onda je sud niječan. — Krv nije voda. Liljan ne miriši. Mačka nije vierna i t. d.

Ako je medju pojmovi opredieljen takov odnošaj, kakav u istinu ima biti, onda je sud prav, — nasuprot sud je kriv. — Krivo bi n. p. sudio, tko bi rekao, da je kamen organsko biće.

§. 20. Zaključak.

Mi možemo iz odnošaja dvajuh poznatih sudova izvesti istinitost i nuždnost trećega, t. j. mi možemo zaključivati. N. p. Svi su ljudi smrtni; — kraljevi su ljudi; — dakle su i kraljevi smrtni. — Domaće su životinje koristne; — ovce su domaće životinje; — dakle su i ovce koristne. — Golubovi su ptice; — neki golubovi su bieli; — dakle i neke su ptice biele. — Zaključak je dakle posredan sud, izveden iz odnošaja poznatih dvajuh sudova.

Svaki zaključak ima najmanje tri suda. Prva se dva zovu prednjaci (praemisse), — a treći izvod. Prv je sud najobćenitiji, te se zove i gornjak; — drugi se prema tomu zove dolnjak. — Nikada ne smiju biti oba prednjaka niječni sudovi. Ako je pako koji od njih krivi sud, onda ne valja ni izvod. N. p. Sve, što leti, ima perje; — leptiri lete; — dakle i leptiri imadu perje.

§. 21. Razum.

Razumnim zovemo onoga, koji od pribavljenih si predočaba umije sastavljati pojmove, sudove i zaključke. — Razum je dakle sposobnost pojimanja, sudjenja i zaključivanja. — Stvarajuć pojmove,

sudove i zaključke spajamo predočbe po njihovu sadržaju ili kakvoći, — to jest mi opredieljujemo, što im pripada, a što ne. Spajanje predočaba po njihovu sadržaju zove se takodjer i mišljenje. Prema tomu mogao bi se razum nazvati i sposobnost mišljenja.

Svako se mišljenje razvija iz obnove predočaba, nu nije podnipošto istovjetno s njom. U čistoj se najme obnovi redaju predočbe onako, kao što su se slučajno pojavile, te na spajanje nedjeluje toliko njihov sadržaj, koliko vanjski povodi. — Tako se kod djeteta već u nježno doba opaža obnova predočaba, ali se ipak ne može reći, da misli. Mišljenja nema bez samosvjesti, kao što ni samosvjesti bez mišljenja. Životinje ne misle, prem pamte. — Kljuse, koje neće da ide preko mosta, jer si je slučajno na kojem razdrtom mostu slomilo nogu, pokazuje, da ne misli; — pošto drži, da su predočbe „rupa i most", koje su jednom slučajno bile spojene, — vazda u nerazdruživoj svezi.

Sposobnost za razumnost prirodjena je čovjeku, kao što je i ptici pjevačici dar za pjevanje. Ali razum nije ipak nikakova urodjena realna moć naše duše; — jer kad se rodimo nemamo nikakva pojma, — ne sudimo, ni ne zaključujemo. Razum se dakle razvija s nami postepeno, t. j. njegov razvitak biva neprekidno od najnježnije dobe, pa do najdublje starosti.

§. 22. Govor.

Čovjek ćuti potrebu, da svoje misli drugomu priobći. To čini na razni način: pogledom, pokretom, neopredieljenimi glasovi i t. d.; ali najsavršenije i najtočnije živimi riečmi, t. j. govorom. — Govor je dakle najjasniji oblik misli; — on je tako rekuć ostvarena ili utjelovljena misao. I zato nema stvora, koji bi umio govoriti do jedinoga čovjeka. Istina je, i životinje izjavljaju svoje osjećaje. — Kukurikanjem budi i saziva kokot odane si kokoši. Vierno pseto cvili i zavija, kad ga koja muka snadje, — zalajkuje spaziv gospodara svoga, — a mrči, kad zagleda kakova sumnjivca. Nu takov je glas pust, te bez pravoga oblika i sadržaja; on je mnogo nalik zvuku, što ga dade i mrtva žica na guslah, kad se je guslač gudalom takne.

Samo čovjek govori svjestno i opredieljeno; jer samo čovjek ima razum. A razum i govor u tako su tiesnoj svezi, da se tjesnija ni pomisliti ne može. I što je savršeniji razum, to je podpunija i rieč, kojom se izjavljuju misli. Plemenitija duša govori ljepše; — uzvišene misli teku bistrim potokom izbor govora. Razum usavršen traži i savršen govor; — razum naravan zadovoljan je jezikom prostim. Prema tomu puna je smisla naša narodna poslovica: „Ptica se pozna po perju, a čovjek po govoru."

Svi ljudi ne govore jednim jezikom. Koliko ima plemena i naroda, toliko ima i posebnih jezika. Kao što kod pojedinaca, tako se i kod cielih naroda govor ili jezik ravna po stupnju njihove naobraženosti. Da bude jezik shodan i prema svrsi, mora biti bogat, vitak, značajan i lahak.

1. Bogat je jezik, koji ima dovoljno rieči uz što manje odvojenih pustih korena. O bogatstvu hrvatskoga jezika bilo bi suvišno govoriti. On upravo obiluje množinom prvotnih i u narodu niklih rieči. — Jezik, u koji se uvuku tudje rieči ili koreni, gubi svoju cjelinu i pravilnost.

2. Vitak je jezik, komu se rieči dadu slievati i slagati na više načina, t. j. koji ima dovoljno opredieljenih oblika. Naš je jezik vitak i miloglasan. On

spaja u sebi sklad i mjeru, — i malo ima jezika, koji bi se mogli ponositi tolikim bogatstvom oblika, kojimi se uviek kazuje ili neko značenje ili neka osebina. — Jezik, u koji se uvuku tudji oblici, gubi ne samo svoju pravilnost, nego i svoj značaj.

3. Značajan je jezik, koji ima za pojedine pojmove točno opredieljene i stalne nazive tako, da se u sličnih riečih može razabrati pravi smisao.

4. Lahak je jezik, koji brzo teče, i koji se dade naučiti bez težke muke. — Sjeverni su jezici obično teži od južnih.

§. 23. Pomisao (ideja).

Kao što možemo od bitnih biljega raznih predočaba sastavljati pojmove, tako možemo od najčišćih oblika pojedinih pojmova slagati nove više predočbe, koje se zovu pomisli ili ideje. — Ideja je dakle složaj najčišćih oblika pojedinoga pojma, ili u savršenosti zamišljeni pojam. — Rečemo li n. p. „Država je zajednica sveukupnoga stanovničtva neke zemlje, koja se upravlja po istih zakonih", — to smo si stvorili pojam o državi. Nu saberemo li najčišće oblike toga pojma, t. j. sve ono, što treba, da država bude savršena, kao n. p. da ima mudru, obzirnu, pravednu i moćnu vladu, te umno, marljivo, pobožno i odano podaničtvo, — to dobijemo novu idejalnu predočbu o državi, ili ideju države. — Ideje nam prikazuju stvari onakovimi, kakve su prema osobnomu našemu zahtjevu, — a ne onakovimi, kako se posebice u svietu pojavljaju. Tako n. p. pojam o čovjeku priliči svim ljudem, ali ideja o čovjeku, ma da je i sastavljena od pojedinih oblika i crta, koje su se pojavile na mnogih ljudih, — ne odgovara ipak podpuno nijednomu posebnomu živomu čovjeku. — Ideje postoje dakle samo u misli, s toga se i zovu pomisli, te se čini kao da potiču iz nekoga drugoga višega svieta.

Najviše i najčišće ideje jesu istina, dobrota i ljepota. Sve pako nadilazi ideja o božanstvu, jer je u njoj sve to sdruženo u podpunom i najsavršenijem obliku. — Nu čovjek si može stvoriti ideju o svem, što se god može zamisliti u neograničenoj veličini i savršenstvu. Tako si može zamisliti bezkonačni prostor, — bezkonačno vrieme (vječnost), neizmjernu silu (svemogućnost), izvanrednu zakonitost i shodnost (svetost, sveznanstvo, premudrost) i t. d. — Što ne može biti veliko ni uzvišeno, o tom se težko zamišljaju ideje.

Predmeti, koji se najviše približavaju stanovitoj ideji, zovu se idejali (uzori). — Kad bi n. p. koja država u svietu odgovarala gore ustanovljenoj ideji države, to bi ona u istinu bila uzor ili idejal svim ostalim državam. — Aleksandru velikomu bijahu idejalom trojanski junaci, a Juliju Cezaru Aleksandro veliki. Svaki se umjetnik ugleda u nekoga velikana svoje umjetnosti, te nastoji, da pronikne u njegove ideje i da se s njimi uzdigne do savršenstva. — Pošto u svietu skoro nijedna stvar nije podpuno savršena, to si mi one predmete, za koje mislimo, da su najbliži našoj ideji, pomoćju mašte sami usavršujemo, i tim uznosimo do idejala. — To čini obično pjesnik, pripisujuć junaku svoje pjesme sve moguće vrline, često i one, kojih možda, ako je historijska osoba, nije ni imao. — Jasna je dakle razlika izmedju ideje i idejala. Ideja je u savršenosti zamišljeni pojam, dočim je idejal u savršenosti zamišljena prosta predočba. Ideja je nešto abstraktnoga, a idejal nešto konkretnoga.

Zamišljajuć ideje i utvarajuć si idejale uzdiže se čovjek do idejalnosti, bez koje nema ni govora o pra-

vom napredku ili o višoj i plemenitijoj kakvoj težnji. — Sve, što je veliko i uzvišeno, temelji se na idejah. Religija, znanost i umjetnost ne mogu se ni pomisliti bez ideja. Josip Beck veli: „Nema religije bez ideje o božanstvu, niti znanosti bez ideje o istini, niti krieposti bez ideje o dobroti, niti umjetnosti bez ideje o ljepoti."

§. 24. Um.

Onaj duševni rad, na kom se osniva stvaranje ideja, zove se um. — Um je najviši stupanj naše spoznaje i najplemenitiji ures naše duše. Njim dokučujemo sve, što je veliko i uzvišeno, i jedino smo njim slični Bogu. S toga se nekim načinom i može označiti um, kao ona sposobnost naše duše, kojom se uzdižemo nad ovaj oćutni sviet.

Nu um se ne bavi samo stvaranjem ideja, nego on dokučuje i istinu, dočim izpituje razloge i traži svrhu svemu, što postoji. Pretresujuć tako razne učinke i uzroke, uvidja napokon, da ne može svim stvarim i pojavom naći krajnoga razloga u ovom svietu, i da mora biti neko biće, koje nema povoda u nikojem drugom biću, nego je samo od sebe. To vrhovno biće, koje je povod i sebi i svemu, što je u svietu, — i koje je jedino prava i vječna istina, zove se Bog. — Vidimo po tom, da se naš um bavi najčišćimi načeli morala i najvišimi istinami religije.

U običnom se životu zamjenjuje razum i um; — nu po onom, što smo dosele učili, može svatko uvidjeti, da to nije istovjetno. Razum opredieljuje odnošaj, koji vriedi u pojedinoj sgodi, dočim um ustanovljuje ono, što je u svakoj sgodi pravo i dobro. Predmetom je razuma biće po svojoj slučajnoj naravi, — a predmetom uma po svom savršenstvu.

Umna se sposobnost pojavlja dosta rano kod djece, ali do podpune se zrelosti razvije istom u muževnoj dobi. Pošto razvitak umne snage nije zadatak samo pojedinaca, nego ujedno i cieloga roda čovječjega, to se opaža, da je i cielo čovječanstvo u toliko umnije, u koliko je starije.

§. 25. Obdarenost.

Umna sposobnost nije kod svih ljudi jednaka. Jedni shvaćaju lako, a drugi težko. Nekim se mora sve natuknuti, dočim drugi sami opažaju i neznatne sitnice. Mnogi osobitom lakoćom zamišljaju posve nove stvari, a mnogi oponašaju jedva i ono, što od drugih čuju i vide. Ta se razlika umne sposobnosti osniva na obdarenosti, t. j. na onom preimućtvu uma, koje stoji više do prirodjenih svojstva, nego li do uzgoja i obuke. — Razni stepeni obdarenosti jesu dosjetljivost, oštroumnost, dubokoumnost i veleumnost.

Dosjetljivost je sposobnost, kojom bez velikoga napora odkrivamo; te pomoćju mašte slikovito izražavamo sličnosti u sličnih stvarih. — Dosjetke su obično šaljive, nu mogu biti i ozbiljne. — Sgodnimi se zovu, ako iztiču bitne znakove sličnih stvari; — umnimi ako potiču na razmišljanje; — praznimi, ako odkrivaju samo neznatne znakove, — i napokon živahnimi, ako podaju dovoljno povoda i gradiva maštenju. — Ironijom i persiflažom zovu se one dosjetke, koje pod izlikom hvale i priznaje iznose na ruglo kojekakve nepodobštine.

Oštroumnost je sposobnost, kojom lako opažamo različitost u sličnih stvarih. Mnogi misle, da dosjetljivost obuhvaća i oštroumnost. Nu svakdanje nas izkustvo upućuje o protivnom; — jer neki ljudi laglje opažaju sličnosti, dočim drugim većma u oči padaju

različitosti. — Oštrounmost postaje prenapetom i zove se pedantnošću, ako uhodi i za najmanjimi razlikami. To je potrebno u strogo znanstvenom radu, ali u svakdanjem je životu veoma dosadno. — Dosjetljivost bez oštroumnosti prelazi u benavilo, — a oštroumnost bez dosjetljivosti u suhoparnost.

Dubokoumnost je sposobnost, kojom lako odkrivamo i sakrivene odnošaje stvari. — Dubokouman čovjek prodire svojim pogledom i u najsitnije znamenitosti. On se dakle ne zadovoljava samo površinom, nego proniče i u samu bitnost. — Bez dubokoumnosti se ne može ni pomisliti pravi uspjeh u težem znanstvenom radu.

Veleumnost je najodličnija vrstnoća uma, koja stvara nešto nova u sebi izvanredna i uzorna. — Ona se očituje na polju znanosti ili umjetnosti. U prvoj je sgodi bud praktičke bud teorijske naravi. — Veleumi su veoma riedki, i sretan je narod, koji se njimi podičiti može. Pošto oni stvaraju uviek nešto nova i izvanredna, to se obično misli, da ruše postojeća svjetska pravila. Nu to se rušenje tiče samo onih pravila, koja se još niesu uzdigla do stalnih zakona, i koja padaju, čim se pronadju druga, koja su shodnija, i kojimi se izmiruju protivnosti, za koje se je inače mislilo, da se ne mogu nikada dovesti u pravi sklad.

DRUGI ODSJEK.

Čustvovanje (Srdce).

§. 26. Čustva u obće.

Medju predočbami, kad postaju, kad se obnavljaju i jedna s drugom spajaju, nastaje neko uzajamno djelovanje, po kom jedna drugu pospješuje ili zapričuje, jača ili slabi. Tim se načinom pojavlja u duši neko stanje, koje joj prija ili ne prija, godi ili ne godi. Takovo stanje duše zovemo čustvom. — Čustvo je dakle povoljno ili nepovoljno stanje naše duše, postalo tim, što se je pospješila ili zapriečila njezina djelatnost.

Često se zamjenjuje osjet sa čustvom, — pa ipak je medju ta dva duševna tvora bitna razlika, jer: 1. Osjet je izvoran, a čustvo izveden duševni pojav. 2. Osjetom se, u koliko je ugodan ili neugodan, pospješuje ili poremećuje samo stanje tjelesno, — dočim se čustvom pospješuje ili poremećuje duševno stanje. 3. Da postane osjet treba kakov vanjski predmet, koji dira u osjetila, dočim čustva mogu izazvati i same predočbe. — Osjeti su dakle objektivni, a čustva su subjektivna, t. j. osjeti nam pokazuju, kakov je vanjski sviet (objekt), dočim čustva pokazuju samo, kakvo je nutarnje stanje naše duše (subjekta).

§. 27. Vrsti čustva.

Po tonu, t. j. po onom, čim nam se čustva prikazuju kao nešto povoljna ili nepovoljna, diele se u ugodna i neugodna. Ugodnimi se zovu ona čustva, koja pospješuju djelovanje naše duše, — a neugodnimi ona, koja ga poremećuju. — Radost je ugodno, a žalost neugodno čustvo.

Po izvoru, iz koga potiču, diele se čustva u obća ili formalna, te posebna ili kvalitativna. Obćimi ili formalnimi zovu se ona čustva, koja potiču iz cjelokupnosti našega duševnoga života, t. j. koja nemaju za temelj nikakve stalne vrsti predočaba, nego im može biti povod veoma različit. N. p. dosada, — zabava, — izčekivanje i t. d. Posebnimi se pako ili kvalitativnimi zovu ona čustva, koja se osnivaju na stalnoj vrsti predočaba, po kojih se obično i nazivaju. N. p. čustvo za istinu, ljepotu i t. d. — Medjutim veoma je težko opredieliti strogu granicu izmedju obćih i posebnih čustva, jer obća čustva gube često svoj značaj i postaju posebnimi, najme čim se iz množine predočaba, na kojih se temelje, jedna pomoli i nad druge uzdigne. — Pečal je u običnih prilikah obće čustvo, ali dobiva značaj posebnosti, čim si je čovjek svjestan, što je uzrok njegovu nemiru.

Čustva se nadalje diele u niža i viša, prema tomu, da li su predočbe, od kojih potekoše, postale pomoćju mišljenja ili ne. Obća su čustva većinom niža, jer postaju najviše bez svakoga hotičnoga sudjelovanja, — i jer im je tako obćenito vrelo, da se ni ne može pravo opredieliti njihov postanak. — Posebna se čustva mogu strogo razlučiti u viša i niža. Prva se osnivaju na predočbah preradjenih razumom i umom, dakle na pojmovih i idejah, — dočim druga potiču više iz osjeta i prostih predočaba. K višim čustvom spadaju osobito ona, koja se temelje na ideji o božanstvu, istini, ljepoti i dobroti, te na predočbah o svom i tudjem sobstvu.

Napokon mogu se jošte čustva podieliti u jednostavna i sastavljena, — čista i mješovita. — Ako se pojedince pojavljaju u našoj duši, onda se zovu jednostavnimi, — naprotiv sastavljena su, ako dolaze u skupu. — Tko se n. p. boji razbojnika, kod toga je budno jednostavno neugodno čustvo. Nu tko se ljuti radi nanesene mu nepravde, i ujedno tuži za preminulim prijateljem, kod toga se pojavlja sastavljeno neugodno čustvo. — Čustva, koja su samo ugodna ili samo neugodna, zovu se čista; — mješovita su pako, ako su dielom ugodna, a dielom neugodna. — Viest ob odlikovanju brata, pobudjuje u nas čisto ugodno čustvo, - dočim viest o njegovoj smrti poslie težke i duge bolesti može u nas izazvati mješovito čustvo. Donekle nam je najme ugodno, što se je smrću oslobodio muka, a donekle opet neugodno, jer smo ga izgubili. K mješovitim čustvom spadaju i neka jednostavna, kao n. p. nada, — iznenadjaj i t. d.

§. 28. Razna formalna čustva.

Najobćenitije formalno čustvo je izčekivanje. Postaje pako, ako pomoćju mašte posižemo za nečim (anticipiramo nešto), što istom ima nadoći. To biva uviek, kad se slučajnom kojom zamjetbom obnovi starija kakva predočba istoga sadržaja, koja je ujedno početni dio nekomu redu predočaba, jer se onda na temelju succesije (suslieda) obnovi cieli taj red predočaba. Ne odgovara li sbiljnost onaj mah obnovljenim predočbam, to se u sviesti pojavlja neka napetost, koja je veoma nepovoljna, i koja

se još više umnoži, ako se neki dielovi obnovljenoga reda predočaba obistine, dočim su drugi jošte u neizvjestnosti. — Opazimo li najme na putovanju stanovitu točku, koja nije daleko od mjesta, kamo putujemo, to se u nas obnovi predočba preostaloga još puta i osobito konačnoga cilja, te one predočbe, koje su s njim u savezu, ili što ih naša mašta s istim spaja. Svaka dalnja zamjetba potvrdjuje blizinu cilja, pa ipak nam se čini da se sve više odmiče, te da je putovanje sve polaganije, jer sbiljnost ne može nikako da odgovori brzini krilate mašte, koju potiče prevelika snažnost žudnje. — Čustvu je izčekivanja slično čustvo traženja i nalaženja, — samo što se tu ne očekuje dogodjaj ili predmet pasivno, nego se pospješuje radnjom ili drugimi pomoćnimi sredstvi.

Ako je ono, što se očekuje, ugodno tako, da se pomoćju mašte nekim načinom već unapred uživa, to se pojavlja čustvo, koje se zove nada. Ona je jedno od najljepših i najobćenitijih čustva, te prati čovjeka od poroda do smrti, umnožavajuć mu radosti i umanjujuć boli. — Očekuje li se štogod nemila, to zavlada dušom neko nepovoljno čustvo, koje se zove bojazan.

Ako se izpuni ono što se izčekivalo, to nastaje zadovoljaj, u protivnom se pako slučaju pojavlja presjenećaj. — Zategne li se težko i napeto izčekivanje na veoma dugo vrieme, a da duša uz sve to ostane mirna, to se takovo njezino stanje zove uztrpljivošću. — Neuztrpljivost se radja, čim u izčekivanju nestaje mira. Često potiče nemir i s toga, što se ne da pravo razaznati konačni uspjeh neke stvari, nego se može svršiti na dva ili na više načina, po čem se duševno stanje koleba u nekoj neizvjestnosti, te se zove dvojba.

Izčekivanju je protivno čustvo iznenadjaj. Sbude li se najme nešto, na što niesmo ni mislili, to se u nas

pojavlja neko osobito čustvo, koje je pretežno neugodno, bilo ono, što nas je iznenadilo, samo po sebi povoljno ili ne. U posljednjoj sgodi ostaje dakako nepovoljnost stalna, dočim povoljni iznenadjaj na skoro predje u čisto ugodno čustvo.

Druga se vrst formalnih čustva osniva na medjusobnoj izmjeni predočaba. — Zaokupi li najme našu sviest stanovita množina predočaba tako, da se poradi toga ne može u njoj pojaviti tako rekuć nijedna druga izvan nje stojeća predočba, to postaje u našoj duši neko prisilno stanje, koje je veoma nepovoljno, te se prikazuje kao napor, iz koga se, ako dulje vremena traje, radja drugo iznimno stanje, koje se zove umornost, i koje se očituje tim, što se pravi tečaj predočaba tako rekuć posve zaprieči. — Otresemo li se stanovitih predočaba, koje su nam cjelokupnu sviest obuhvatile, n. p. za teže duševne radnje, te pustimo, da nam se predočbe slobodno kreću i mienjaju, to se opaža neko ugodno čustvo, koje se zove odmor.

Nastane li neke vrsti praznina u našoj sviesti tim, što najednoč zapne potrebna izmjena predočaba, jer nema nova gradiva za prisvajanje, to se radja čama ili dosada. Pošto u takvoj sgodi sviest neimajuć se čim baviti nekim načinom miruje, to se ponajviše pojavljaju oni isti znakovi, koji se opažaju i prije spavanja ili prije nesviesti, najme zievanje, mučnina, omiljavica i t. d. — Trajna dosada n. p. u tamnici, može čovjeka i ubiti, jer je povod svakakoj bolesti, a osobito sušici. — Dosada može poticati iz dva posve protivna vrela. Ili se najme podaje sviesti odviše mnogo novih predočaba tako, da ih ne može valjano prisvajati i sa starijimi istoga sadržaja spajati; — ili opet dobiva suviše malo predočaba, te se

po tom ne da izpuniti ona praznina u sviesti, koja i jest pravi povod dosadi.

Dosadi je protivno čustvo z a b a v a. Kao što ona zaprečuje shodnu izmjenu predočaba, tako ju ova pospješuje. Ako najme u našu sviest ne prodire ni odviše ni premalo predočaba, onda se one mogu slobodno kretati i izmjenjivati, a to nam godi, t. j. mi se zabavljamo. — Zabava je ili oživljujuća ili samo oporavljujuća, prema tomu, da li smo poslie nje za obični naš duševni rad više ili manje sposobni. Prava je zabava najsgodniji odmor. I u koristnu te valjanu radu, ako nije odviše naporan, ima veoma mnogo zabave, pa ipak nije radnja i zabava istovjetna. Radnji bo je uviek neka osbiljna svrha, dočim se zabavom samo prikraćuje vrieme. Radnja je produktivna, — ona je dakle pozitivne, dočim je zabava samo negativne vriednosti.

§. 29. Niža (tjelesna) čustva.

K nižim se čustvom broje osobito ona čustva, koja pobudjuju pojedini osjeti, i koja se prema tomu zovu takodjer osjetnimi, a kadšto i tjelesnimi čustvi. — Samo nas izkustvo uči, da se iz osjeta radjaju čustva, osobito pako iz onih, kod kojih se može razlikovati ton, t. j. koji ili pospješuju ili poremećuju tjelesni naš organizam; jer se povoljnost ili nepovoljnost na tielu odsieva i u duši kao ugodno ili neugodno čustvo. Zdravlje pobudjuje u nas ugodna, a bolest neugodna čustva; — isto nas tako razblažava i tečno jelo te miomiris cvieća. — Oblizavcu ne godi samo povolja, koju osjeća na jeziku i nebcu, kad štogod dobra jede, nego i ona čustva, koja se u njem javljaju prije jela, za jela i poslie jela.

Nu i one osjete, kod kojih se ne može pravo razlikovati ton, prate veoma često raznovrstna čustva. Boje

nam se i tonovi mile već i sami po sebi. Tako nam godi svjetlost te čiste i živahne boje, dočim nam je tmina i pomanjkanje prave i jasne boje neugodna. — Umjerena dnevna svjetlost, blaga mjesečina, sjajne zviezde, svetčan kries, veličanstvena razsvjeta i t. d. uzdiže nam srdce; tamnica nam pako i noćna tmina pritište dušu.

Kao što se dojima boja, tako se dojima i ton našega srdca. Mukla je tišina nalik tmini, te nas poražuje tim više, što zaprečuje redovitu izmjenu predočaba. Čistim i živahnim bojam odgovaraju čisti i podpuni tonovi. Kako ugodno djeluje ton na naše srdce, dokazuje utisak, što ga na nas učini čovječji glas već i samom intonacijom, negledeć na estetičke i druge duševne momente.

§. 30. Intelektuelna čustva.

I n t e l e k t u e l n i m i s e č u s t v i z o v u o n a č u s t v a, k o j a n a s p r a t e i z a n o s e, k a d a t r a ž i m o i n a d j e m o k a k v u i s t i n u. — Istina je pako svaka spoznaja, koja odgovara sbiljnoj i pravoj bitnosti stvari. Dobro su neki prozvali istinu svjetlom duše; — jer kao što oku godi svjetlo, tako godi i istina čistoj i nepokvarenoj duši. Cicero veli: „Ništa nije duši tako sladko, kao svjetlo istine“. („Nihil est menti veritatis luce dulcius“).

Istini se protivi zabluda i laž. Kada opazimo, da se naše znanje o kojoj stvari osniva na pukoj zabludi, onda nam se srdce uznemiri, i mi se stidimo. Nitko se ne veseli rad zablude, jer zabluda je tama duše. Pošto je intelektuelno čustvo slično izčekivanju i ostalim čustvom, koja se na izčekivanju osnivaju, to se i u tom pogledu može pojaviti dvojba, t. j. ono čustvo, koje osjećamo, kad niesmo pravo sigurni o pravoj bitnosti neke stvari. Dvojba veoma muči dušu, ali ona ju ujedno potiče i na rad, te na sbiljno traženje i dokučivanje istine.

U ostalom intelektuelno se čustvo ne osniva uviek na objektivnoj istini. Jer čovjek udešava svoje nazore i uvjeru kadšto i po mnienju onih, koji su oko njega i koji mu imponuju svojim autoritetom. I tako se sbiva veoma često, da mu takove zablude gode kao prava istina, te se od njih veoma težko dieli i onda, kada se osvjedoči o boljem.

Intelektuelno čustvo ne valja zamieniti s onom vrsti duševne obdarenosti, koju neki dušoslovi zovu i nagonom za istinu, i po kojoj čovjek pogadja pravi odnošaj stvari, a da si nije ni svjestan razloga, na kojih se temelji.

§. 31. Estetička čustva.

Estetičkimi se čustvi zovu ona čustva, što ih u nas pobudjuje ljepota. — Liepo je pako sve ono, što nam se mili bezuvjetno, t. j. bez obzira na uzgrednu kakvu korist. Ljepota je sama sebi svrhom, dočim ono, što je koristno nema vriednosti po sebi, nego po onom, čemu je namienjeno. Koristna nam je dakle stvar samo posredno i uvjetno draga, dočim nam je ono, što je liepo neposredno i bezuvjetno milo.

Ljepotu ne valja zamieniti ni sa ugodnošću. Ugodnost je uzko spojena s materijom onoga, na čem se osjeća, dočim ljepota prianja više uz oblik, te se može zamisliti i odieljeno od predmeta, na kom se pojavlja. — Što je posve jednostavno, to ne može biti ni liepo ni ružno. Pojedini ton može biti ugodan, ali ne može biti liep. Zato nam se ni ne mili toliko pusta ravnica, koliko okolica gdje se izmienjuju briežuljci i dolovi, šume i njive, sela i vode i t. d. — Predmet ljepote mora dakle da bude složen ili sastavljen. Samo u medjusobnom odnošaju raznih dielova neke cielosti može biti ljepote. Ti dielovi, i koliko je potrebno, da budu istovrstni, (n. p. boje s bojami, tonovi

s tonovi i t. d.) ne smiju ipak biti posve jednaki, nego različiti, da se tako u različitosti uzmogne pokazati ono, što upravo odlučuje ljepotu, najme sklad ili harmonija. Harmonija bo je suglasnost u onom, u čem bi moglo biti protivnosti.

Da bude harmonija podpuna imadu se pojedini dielovi stapati u višu cielost po odredjenoj osnovi, t. j. prema stalnoj nekoj ideji. Istina je svakako, da nam se ljepota prikazuje oblikom, ali taj oblik opredieljuje upravo sadržaj ili ideja. Ona je čarobno svjetlo, koje uzveličava oblik. — Ideja je sama o sebi logičke naravi, ali dobiva estetički značaj, čim se prikaže u liepom oblikn.

U prirodnoj je ljepoti ideja sakrivena u samoj zamisli stvaranja i odredbi liepa predmeta. Organski su oblici bilina i životinja liepi, nu čovječji je lik najljepši. Uzalud se trudi čovječji um i mašta, da prevlada prirodnu ljepotu. Umjetnost može doduše raztepene dielove prirodne ljepote sastaviti u posebne skupine, ali nikada joj neće poći za rukom, da nadkrili prirodne uzore.

U umjetnoj je ljepoti ideja slobodna zamisao umjetnikova. Ona osobitim nekim čarom prosieva iz ciele umjetnine, te je očevidno, da je prema njoj udešena svaka pojedinost umotvora. I pošto je ona neka jedinstvena točka svih estetičkih temeljnih odnošaja, to se može punim pravom prozvati estetičkim sadržajem umotvora.

Estetičko čustvo nije kod svih ljudi jednako razvito. Ako se i ne može reći, da je posve podredjeno umnomu napredku, to se ipak mora priznati, da je s njim u veoma uzkom odnošaju. S toga se i opaža razmjerno dosta malo zanimanja za ljepotu kod djece i slabije naobraženih ljudi. Nije svejedno liepu stvar vidjeti, i njezinu ljepotu spoznati. Tko hoće da uživa sklad u prirodi i osobito u umjetnostih, kao n. p. u glasbi, pjesničtvu, slikarstvu i t. d.,

taj mora biti barem toliko naobražen, da može pronaći temeljnu im ideju i sklad u sastavku pojedinih dielova. — Dokučivanje ljepote stoji i do ćudi, te raznih nuzgrednih prilika pojedinaca, i s toga se dogadja, da je jednomu liepo, što je drugomu ružno. Nu zato se ipak ne može reći, da se mienja ono, što koju stvar čini liepom. Prije bi se moglo reći, da se mienjaju oni, koji ju ocienjuju. — Tko dakle hoće, da valjano i podpuno dokuči ljepotu, mora ponajprije nadvladati sama sebe, t. j. pregorjeti svoje subjektivno izčekivanje, sklonosti i težnje.

§. 32. Moralna čustva.

Umom spoznajemo dobro i zlo. Jedno i drugo može u nas pobuditi čustva, koja se zovu moralnimi čustvi. — Ako se najme koji čin slaže s našim idejalnim uzorom, t. j. ako je takov, kakov ima biti, — onda nam godi. Naprotiv nas boli, ako zamjetimo nešto, što se protivi našoj ćudorednoj ideji, t. j. usavršenomu našemu pojmu o dobroti, s kojim i nehotice sravnjujemo sve, što se sbiva u svietu. — Moralna se dakle čustva izražavaju kao radost nad dobrom, a žalost nad zlom.

Da se uzmognu razviti moralna čustva, potrebno je prije svega, da se u čovjeku uzgojem i naobrazbom razviju stalni nazori o životu i svietu. On treba da podpuno shvati svrhu i zadatak svoga života, te si stvori neke idejale za svoje vladanje. Iz njih se zatim malo po malo razvije neki obćeniti zakon, komu se i nehotice podvrgavaju svekolike težnje i sklonosti. Razvitak se moralnoga čustva podpomaže osobito proučavanjem i motrenjem plemenitih i ćudorednih značajeva, u kojih su pojedine ćudoredne ideje nekim načinom utjelovljene. Za to nam podaje i poviest dovoljno uzornih primjera, n. p. u Jonatanu i Davidu, Aristidu i Fabriciju, Regulu i t. d.

Središte moralnih čustva je savjest, koju neki zovu i moralnom sviesti. Ona postaje, kad se obaziremo samo na svoju osobu i nutarnju vriednost svojih djela, — a može se pojaviti prije i poslie čina. Ako se pojavi prije čina, onda nas ili nanj nuka, ili od njega odvraća; — prema tomu, da li je ono, što hoćemo dobro ili zlo. — Pojavi li se savjest poslie čina, onda ga prema njegovoj vriednosti odobrava ili zabacuje. U posljednjoj se sgodi veli, da nas savjest peče, grize ili muči. Kod koga se to čustvo pojavlja slabo ili nikako, onomu se veli, da je bez savjesti ili bez duše, — nesavjestan, — bezdušan čovjek.

Moralna su čustva veoma srodna estetičkim, te se u mnogom s njimi slažu. Tako nam se i liepo i dobro bezuvjetno mili. I jedno se i drugo osniva na medjusobnom odnošaju istovrstnih dielova. Oboje potiče napokon od ideja i idejala, t. j. od takovih nepromjenljivih pojmova, koji kad se čisto zamisle, pobudjuju i nehotice povoljna čustva. — Razlikuju se pako po tom, što ljepota ima mnogo veći obseg, jer se proteže i na ono, što se sbiva u vanjskoj naravi, dočim se ćudorednost tiče jedino volje, mišljenja i djelovanja čovječjega. Predmet je ljepote često veoma indiferentan, n. p. boje, kamenje, rieči, tonovi i t. d. Predmetom pako ćudorednosti može biti samo čovjek i njegova djela. S toga se ni ne može odieliti ćudorednost od osobe, dočim se ljepota može zamisliti i bez svoga uzročnika. Napokon propisi su ćudorednosti skroz kategorijski, dočim su pravila ljepote samo hipotežka. Svaki bo mora biti ćudoredan, nu liep biti i liepo tvoriti ne može ni ne mora svaki. Ćudorednost je dakle mnogo uzvišenija i potrebnija od ljepote.

§. 33. Pravno čustvo.

Pravo se je razvilo iz mržnje na priepor. U prieporu se najme sukobe dvie volje, težeće za istim predmetom, — koji naravski ne može pripasti jednoj i drugoj. Da se dakle izbjegne neugodnost priepora, potrebno je pravo. — Valja razlikovati pravo u objektivnom i pravo u subjektivnom smislu. U objektivnom je smislu pravo ono, što priepornici izrično ili mučke ustanove o nekom predmetu, da se ukloni razpra, koja je nastala ili bi mogla nastati. U subjektivnom je pako pogledu pravo ona povlast, koja nas na temelju objektivnih pravnih ustanova ovlaštuje, da tražimo od drugoga neke opravke, — ili nam možda podaje i moć, da se uzprotivimo tudjoj volji, a da nam se ipak ne može spotaknuti zadjevičarenje.

Ako se ne paze opravdani zahtjevi, ne štuju priznane povlasti, — ako se komu sila nanosi, čast gazi i t. d., to se u nas pojavlja pravno čustvo kao nepovoljno čustvo. Naprotiv pravno je čustvo povoljno, kad se uvjerimo, da je pogaženo pravo uzpostavljeno, i neugodna kakva prepirka prema objektivnomu pravu mirno riešena.

Pravno je čustvo veoma jako, te nas može lako zavesti, da onomu, koji nepravo čini, i sami nanesemo kakvu nepravdu. Nu u tom se valja držati one apoštolske: „Bolje je nepravdu trpjeti, nego nepravdu činiti“.

§. 34. Religijska čustva.

Kao što se intelektuelna čustva osnivaju na ideji istine, estetička na ideji ljepote, a moralna na ideji dobrote, tako se i religijska temelje na ideji božanstva. — Čovjek ćuti često, a osobito u izvanrednih sgodah, n. p. u velikoj nuždi, — usred valova uzburkana mora, i t. d. kako je slab i neznatan napram višoj moći. On opaža, da veličina i uzvišenost stvorstva i mudra uredba u naravi ne bi mogla ni postojati bez svemožnoga svoga začetnika i vladara. Tim načinom spoznaje Boga kao najviše, najsvetije, najljepše i najmudrije biće, a to ga ujedno zadahnjuje nekim strahopočitanjem, zahvalnošću i ljubavju napram njemu.

Ideja o Bogu i drugom boljem životu povod je dakle i temelj religijskim čustvom, koja se mogu izjaviti raznim načinom, osobito pako skrušenom molitvom. — Religijska su čustva veoma znamenita, jerbo podaju čovjeku pravu utjehu u raznih nepogodah života, te ga uzdižu nad zemaljštinu. Najveću znamenitost dobivaju ipak po tom, što su osobita podpora ćudorednosti; — jer prikazuju ćudoredni zakon ne samo kao zahtjev uma, nego i kao izjavu božanske volje. Svi se odnošaji zemaljskoga života uzveličavaju, kad ih čovjek motri s religijskoga stanovišta. S uvjerom najme, da bivstvovanje naše ne prestaje smrću, nego da istom onda pravo začima, ulieva se i nada, da će ovdje zabačena i pogažena kriepost na drugom svietu pobjediti, — da će se oholost poniziti, — lukavština odkriti, — nepravda kazniti; — riečju svaka zloća satrti, te zavladati podpuna sloga, mir i blaženstvo. — Religijska čustva kriju dakle u sebi veoma veliku snagu utjehe, te ih s toga valja svom pomnjom pobudjivati i njegovati.

§. 35. Samoćut.

Samoćut se osniva na predočbi o svom sobstvu. Ta je predočba najjača i najobsežnija, jer obuhvaća cjelokupni krug predočaba. — U svojoj djelatnosti napram vanjštini nagazi sobstvo često na mnoge zapreke i to, ili na sliepu silu naravi, ili na samosvjestnu djelatnost drugih ljudi. Podje li mu za rukom, da obori te zapreke, to se osjeća mnogo većim, jačim i obsežnijim. Čim je pobjeda podpu-

nija, tim je i samoćut intenzivnija. — Samoćut je dakle neko pojačano osjećanje svoga sobstva, — postalo prevladom vanjskih na putu mu stojećih zapreka.

Već se i malo diete rado bavi poslom, kod koga može pokazati nadmoć svoga sobstva. Ono se raduje, kad može pojedine stvari kretati i mienjati, a hoće kadšto da vlada i nad živućimi stvorovi, n. p. nad služinčadi, nad svojimi sudruzi u igri i t. d. — S razvitkom se snage razvija i samoćut. Nu i u tom pogledu mnogo odlučuje naobrazba. Nenaobraženi ljudi poznavaju samo tjelesnu snagu, te se kod njih samoćut pojavlja najviše onda, kad mogu pokazati tjelesnu svoju prevagu. Mnogo je čišća, plemenitija i uzvišenija samoćut kod naobraženih ljudi, jer se očituje u pretežnosti duševne snage.

Samoćut je ili istinita ili kriva. — Kriva je, ako čovjek svoju snagu ne cieni nikako (što se absolutno skoro nikada ne sbiva), — ili opet ako ju cieni premalo ili odviše. Istinita je pako, kad se osniva na sbiljnom osvjedočaju o sobstvenoj vrlini i vriednosti. — Suviše slaba samoćut potiče iz manjkavosti tjelesnoga i duševnoga razvitka i osobito iz slabosti volje, — a očituje se obično kao nemoć, plahost, pokunjenost i t. d. — Prejakoj je samoćuti povod ponajviše u slučajnoj tjelesnoj prijakoj je samoćuti povod ponajviše u slučajnoj tjelesnoj pristalosti uz površnu umnu i ćudorednu naobrazbu. — Samovolja, objest, slavohlepje i okrutnost niču veoma često iz suviše jake, a krive samoćuti.

Iz samoćuti se razvije častoljubje, ako si najme vriednost našega sobstva steče priznaju i kod drugih ljudi. To čustvo ne samo da nije štetno, nego je i blagoslovno, jer tudji, a nepristrani sud najviše pomaže čovjeku, da spozna svoju vriednost. Ali ni u tom ne valja pretjerivati.

Tko odviše pazi na ono, što drugi o njem misle i govore, taj postaje lako robom javnoga mnienja, a može ga to i zavesti, da se nepromišljeno poda na kakvo bezumno i nećudoredno djelo. (Dvoboj).

§. 36. Sućut.

Čovjek može svoja čustva izjaviti ne samo riečmi, nego i cielom svojom vanjštinom. Osobito se pako njegova nutarnjost odsieva na licu, na oku i na glasu. — Kad tim načinom doznamo za nečije povoljno ili nepovoljno čustvo, to se u nas probude po prilici iste one predočbe, koje su povod njegovu čustvu, a po tom i istovrstno duševno stanje, — t. j. mi čustvujemo s njim i dielimo radost ili žalost. — Sućut je dakle ono čustvo, koje se u nas radja onda, kad zamjetimo tudje čustvo. Po tonu se sućut slaže s onim čustvom, od koga je potekla. Prema tomu dakle, da li je tudje čustvo ugodno ili neugodno, biva i naša sućut suradost ili sužalba.

Da uzmogne postati sućut, potrebno je prije svega, da si čovjek živahno predoči ono, što se sbiva u tudjoj duši, i da se u njem pojavi jednako ili barem slično stanje. S toga i možemo imati sućuti samo prema stvorovom, koji u obće mogu čustvovati. Ali čovječja mašta može oživiti i mrtve stvari, te im uliti čustva, a prema tomu može čovjek dieliti s njimi i sućut, — Tako se djetetu smili lutka, ako joj tko hoće da odsječe glavu. Vrtlaru je žao cvieta, što ga je popario mraz i t. d. — Sućut postaje ne samo neposrednim motrenjem, nego takodjer i opisivanjem tudje sreće ili nesreće. Dapače i sudbina davno umrlih ljudi može u nas pobuditi sućut. N. p. patnje Kartažana i Jeruzalemaca za razsapa njihovih gradova.

Sućut nije uviek jednako intenzivna. U tom pogledu odlučuje mnogo fizička i duševna srodnost dotičnih osoba. S toga se radujemo više sreći rodjaka, prijatelja, znanca, zemljaka, jednomišljenika i t. d., nego li sreći posve tudjih nam osoba. Isto vriedi i o sužalbi. — Intenzivnost sućuti stoji i do ćudoredne vriednosti sretne ili nesretne osobe. Prema tomu godi nam sreća čestita i poštena čovjeka više, nego sreća kakova nevaljalca. Siromasi, koji stradaju s lakoumnosti ili nerada, nezaslužuju toliko sućuti, koliko oni, koje progoni zla kob.

Pošto se uz sućut i nehotice pridružuju predočbe o našem vlastitom stanju, to se iz nje veoma lako radja neko mješovito čustvo. Uz sužalbu se n. p. veoma često opaža i radost radi nepovriedjenosti vlastitoga sobstva, — a uz suradost žalost, što niesmo i mi tako sretni, kao naš bližnji. — Ako takovo primješano protivno čustvo prevlada, to može posve ugušiti sućut, te preći u protućut. Tim načinom postaje mjesto suradosti nenavist, ako nas najme boli tudja radost, — a mjesto sužalbe zloradost, ako nam godi tudja žalost. Pošto pretjerano samoljubje premašuje kod većine ljudi, to se obično sbiva, da se mješovita sužalba i nenavist pojavlja najviše u svietu. — Ali zato se mnogo redje opaža i obćenito prezire zloradost, kao najogavniji izdanak pokvarena srdca.

Sućut i protućut ne valja zamieniti sa simpatijom i antipatijom, t. j. s nekom vrsti posebne sklonosti i odklonosti napram kojemu živućemu ili neživućemu stvoru. Često oćutimo simpatiju ili antipatiju napram čovjeku, koga još nikada niesmo ni vidjeli, ili napram kojoj životinji, okolišu, gradu i t. d., a da ni ne znamo zašto. (Tako mnoge žene goje antipatiju napram paukom, a simpatiju napram mačkam). Ta se čustva osnivaju na tamnih nekih predočbah, koje su s predočbom o dotičnom

predmetu uzko spojene, te po tom u nas pobudjuju povoljno ili nepovoljno čustvo. — Možda je čovjek, koji u nas i nehotice budi simpatiju, licem, stasom ili pokretom nalik kojoj drugoj od prije nam poznatoj i miloj osobi. — Ili možda je dolina, koja nas se simpatijski dojimlje, čimgod slična poljanam našega zavičaja i t. d.

Iz sućuti potiče i ljubav. To se čustvo javlja, kad se živo zanesemo za neku osobu, te se s njom nastojimo što većma sdružiti. — Ljubav stapa dakle pojedine individue u neku cielost i izpunjuje jaz, koji medju njimi postoji. Ona može biti različita prema motivom, iz kojih potiče. Imamo dakle ljubav prijateljsku, bratsku, djetinsku, roditeljsku, spolnu, — ljubav prema domovini i napokon prema Bogu. — Osim ljubavi prema Bogu najuzvišenija je ljubav, koju gojimo prem iskrnjemu u obće, negledeć na rodbinske ili druge kakve sveze. To je onaj sladki vez, koji nam zasladjuje boravak na ovom svietu. Ljubav može postojati samo medju umnimi stvorovi. Ona bo je neka sveza izmedju duha i duha. S nerazložnimi stvorovi možemo samo simpatisati, podnipošto ih pako ne ljubimo. — Ljubavi je protivna mržnja, t. j. čustvo, koje se u nas radja, kad si pomislimo osobu, od koje nam se grsti, — kojoj se želimo ukloniti, te se od nje odružiti.

§. 37. Razdražice (afekti).

Kao što za vrieme budnosti niesmo nikada bez predočaba ni misli, tako niesmo ni bez čustva. Nu dok pojedino čustvo svojom intenzivnošću (jačinom) ne prevlada svih ostalih čustva, dotle si ga niesmo ni svjestni. A pošto to ne biva uz obične prilike, uz svakdanji posao i mirno razmišljanje, to se čini, da naše čustvovanje u takvoj sgodi miruje, — da smo ravnodušni. — Ako čustva umje-

rene jačine dulje potraju, te se nekim načinom ustale u duši, onda se zovu razpoložaji, koji su prema značaju dotičnih čustva veseli i ugodni, — ili pako ozbiljni, neugodni i žalostni.

Ako se duševni mir kakvim iznenadnim i silovitim utiskom tako poremeti, da taj poremećaj predje i na tjelesni organizam, čim se ujedno zaprieči i pravi tečaj predočaba te slobodno djelovanje razuma, onda se takovo prelazno stanje duše zove razdražicom ili afektom. U srdosti n. p. čovjek sav porumeni, oči mu se zakriese, ustnice stisnu, čelo namršti, žile nabreknu i t. d. Često u takovoj sgodi lupa rukama i nogama, a ponajviše ne zna, što čini, jer ne sluša glasa razuma, pa se s toga obično i kaje radi onoga, što je rekao ili učinio u prvom času razdraženosti.

Premda razdražice potiču iz čustva, to se ipak od njih razlikuju ne samo kvantitativno, nego i kvalitativno, t. j. razdražice niesu samo pojačana čustva, kao što se obično misli, — nego više neko poremećeno, iznimno stanje čustvovanja. Ima veoma intenzivnih (jakih) čustva, koja su duboko uvriežena u našoj duši, pa ipak ni najmanje ne smućuju njezina mira, — barem dotle dok su čista i nepomiešana. N. p. ljubav domovine, pjesnički oduševljaj, religijski zanos i t. d.

Čustvo je dakle pravilno, — a razdražica nepravilno duševno stanje. Najjasnije se razlikuje razdražica od čustva po tom, što se kod razdražice nemir opaža ne samo na duši, nego i na tielu. Siloviti najme utisak, koji poremeti duševno stanje, prelazi, pošto je duša s tielom u veoma uzkom savezu, i na cjelokupni živčani sustav, — po čem se i opažaju na tielu oni pojavi, što smo ih malo prije spomenuli.

Razdražice su isto tako kao i čustva ugodne ili neugodne, — čiste ili pomješane. U koliko pako duševnu snagu (intenzivnost predočnosti) povećavaju ili umanjuju, diele se u jačajuće ili stenične i slabeće ili astenične. K steničnim razdražicam spada radovanje, veselost, razkalašenost, uzhit, bodrost, gnjev, nazlob, jedljivot, razjarenost, oduševljaj, zanesenost i t. d. K asteničnim pako spada turobnost, bojazljivost, snuždenost, malodušje, sram, strah, prepast, užas, sdvojnost i t. d.

§. 38. Čustva napram drugim duševnim pojavom.

Čustva niesu odieljeni duševni pojavi. Ona su uzko spojena s predočbami, od kojih su postala, pa s toga bi se nekim načinom moglo reći, da s njimi diele istu sudbinu. Tako se n. p. obnovom predočaba obnavljaju i čustva, koja su uz njih postojala. Žalost za preminulim roditeljem obuzme čovjeka svakiput, kad se god nanj sjeti, ili kad mu ga tko spomene. Nu pravo sudeć obnavljaju se jedino predočbe, dočim su čustva, koja se s njimi ujedno pojavljaju, nekim načinom svakiput nova i izvorna, što se vidi i po tom, jer su od prvih čustva mnogo slabija. Zato se pravo veli, da vrieme lieči sve rane i boli.

Mašta je bogato vrelo čustva. Ona podaje mnogim predmetom neki osobiti vid, po kom su nam bud prijatni i umiljati, — bud nemili i neugodni. Tako može u nas pobuditi osobito neko čustvo jednostavno razpelo u šumi, — osamljeno groblje, — stara ruševina, — grozno kakvo gubilište i t. d.; — pri čem dakako najviše djeluje mašta, jer nam predočuje savez, koji je izmedju tih predmeta i onoga, što se je s njimi ili na njih sbilo.

Razum obično umjeruje naša čustva, dočim utišava i uredjuje prenaglu djelatnost mašte. Mirnim umovanjem

može čovjek mnogo neugodno čustvo, potičuće iz kakve nesreće, ublažiti, — ako najme razmisli, da tako mora biti, — da na ovom svietu nema prave sreće, — i da se često iz mnoge nesreće porodi prava sreća. — Na taj se način mogu umanjiti i ugodna čustva, što je veoma dobro, jer čuva čovjeka, da se u dobru ne ponese i ne uzobjesti.

Dočim je tako razum s jedne strane pravo jednačilo (regulator) čustva; pribavlja nam s druge strane i mnogo plemenitih te uzvišenih radosti. Njim bo dokučujemo sklad i suglasje, koje postoji u svietu, a to nam doista uzdiže i ublažava srdce. Mišljenje se dakle i čustvovanje medjusobno ne zaprečuje, — nego upravo pospješuje i podpomaže. Jer kao što se mišljenjem pobudjuje i ravna čustvovanje, tako često i čustvovanje potiče na razmišljanje i podaje mu povoda za dalnju djelatnost.

§. 39. Medjusobno djelovanje čustva.

Pojedino čustvo može se drugim kojim čustvom ili posebnom kakvom okolnošću oslabiti ili ojačati. U učeniku se n. p. pojavlja samoćut, čim sretno dogotovi zadaću; — nu ista se još većma razvije, ako ga radi toga učitelj pohvali, ili ako se iztakne, da ju je on jedini uspješno riešio. — U tom odlučuje dakako i osobnost, kao i doba, spol, zanimanje i t. d. — Što je jednomu povoljno, to može biti drugomu nepovoljno; — što jednoga raduje, to može drugoga žalostiti i t. d. — Ljudi, koji se slažu u nazorih, slažu se obično i u čustvih, ako ne po kolikoći, a to barem po kakvoći.

Istovrstna se čustva medjusobno uzbudjuju i jačaju. — Učenik n. p., koji svoju zadaću valjano rieši, raduje se uspješnomu svomu radu, — istini, koju je u njoj razvio, i duševnoj svojoj snazi, kojom ju je izveo. Tu se formalno čustvo očekivanja, — intelektuelno čustvo i samoćut slievaju ujedno, te kao neko pojačano povoljno čustvo pojavljuju.

Protivna se čustva medjusobno ugušuju i slabe. — Ako se n. p. učeniku, koji je valjano riešio zadaću, spomene, da nije dosta liepo pisao, ili da je opravdana sumnja o samostalnosti njegove radnje, to se povoljnost znatno umanji i samoćut oslabi.

Čustvo se tim jače pojavlja, čim je bliže ono, što je izazvalo, ili bi moglo izazvati protivno kakvo čustvo. — Poslie burna vremena mnogo nas više raduje liepo i ugodno jutro. Isto je tako iza težke bolesti ugodnost zdravlja mnogo veća, nego obično.

Ugodna čustva oslabe ili se pretvore u neugodna, ako odviše dugo traju ili se često ponavljaju. — I najljepša melodija dosadi čovjeku, ako ju neprestano sluša.

Čustva se odsievaju na licu, na glasu, na držanju i cielom kretanju tiela; — jača dakako više, a slabija manje. U tom pogledu stoji mnogo i do razdraživosti organizma. Nu čovjek može i pritušiti svoja čustva, t. j. on može svoje ponašanje tako udesiti, da se posve lako ne opazi njegova nutarnjost. — Isto tako može hiniti pomanjkanje pravoga čustva, i to se obično zove afektacijom. Afektovane osobe nastoje najme, da vanjštinom naknade ono, što im manjka u duši, pa s toga tobožnja svoja čustva izražavaju pretjeranim i nenaravnim kretanjem i držanjem, te prisiljenim izrazom lica, glasa i t. d.

TREĆI ODSJEK.

T e ž n j a (v o l j a).

§. 40. O žudnji u obće.

Izkustvo nas uči, da naše žudnje potiču iz čustva, jer svaki ugodni podražak i svaku veselu razdražicu želimo održati, a bol i žalost uništiti. — Čustva postaju tim, što se razne predočbe sukobe u sviesti, te po tom jedna drugu ili jače uzbudjuje ili zaprečuje. Obično biva u takvoj sgodi, da se sva pozornost usredotoči u onoj predočbi, koja je najviše odlučila, te je postalo čustvo, i da čovjek prema tomu, da li je čustvo ugodno ili neugodno, nastoji, da se ta predočba sa svojimi pomoćnicami održi i pojača, ili pako oslabi i uništi. — Vidimo li najme drugoga plivati u bogatstvu, to u nas postaju razna čustva, jer nam mašta privadja u sviest sve one predočbe, koje bi se oživotvorile, kad bismo i mi obogatili. Po tom se sva naša pozornost usredotoči u predočbi bogatstva, — i mi nastojimo, da se ona sa svojimi pomoćnicami ojača u sviesti, t. j. mi *žudimo* za bogatstvom.

Na prvi se pogled čini, kao da čovjek žudi upravo za nekim vanjskim predmetom, da najme onaj, koji gladuje, hoće hljeba, — a onaj, koji žedja, vode i t. d.; nu kad se to temeljitije promotri, onda se čovjek osvjedoči, da sbilja ne žudi za vanjskim predmetom, — nego za nekim duševnim stanjem, koje u onaj mah kod njega ne postoji. Vanjski je predmet samo sredstvo, da se to sta-

nje pribavi, — i pošto si duša ne može prisvojiti same stvari, nego samo njezinu predočbu, to je dosta jasno, da *su samo predočbe predmetom naše žudnje*. — Da već same predočbe mogu zadovoljiti žudnji, svjedokom su i sanje te razne pričine (vizije). — Kad najme čovjek sanja, da obći ili razgovara s kojim od milih si pokojnika, tako mu je ugodno, kao da to u istinu biva. Ima dakako i takovih žudnja, kojim se podpuno zadovoljiti može samo oćutnim načinom, a to je i posve naravno, jer su i predočbe najpodpunije, kad je sam predmet prisutan.

Sve se žudnje tiču budućnosti, t. j. svaka teži za nečim, česa u onaj mah nema. Tako hlepi bolestnik za zdravljem, zatvorenik za slobodom i t. d. Pravilno se razvijaju žudnje iz nepovoljnih čustva, jer tko nešto žudi, taj nije zadovoljan s postojećim stanjem predočaba, te nastoji, da se isto ukloni. To se može postići na dva načina, da se stanovita neka predočba (ili cieli kakov krug predočaba) u sviesti podpuno uzdigne i ojača, — ili opet da se skroz oslabi, te iz sviesti posve iztisne. Prema tomu je žudnja dvostruka *pozitivna* i *negativna*, ili *žudnja u užem smislu* i *mrzost*. Žudnja hoće, da se odlučna predočba pojavi u sviesti u podpunoj jasnoći, t. j. da se privede ono, česa još nema, — dočim mrzost teži za tim, da odlučna predočba posve oslabi i potamni, t. j. da se nešto ukloni, što već postoji, nu što je neugodno. Žudnja se neposredno tiče budućnosti, a mrzost sadašnjosti, te istom po njoj budućnosti. Slažu se pako u tom, što se u oba slučaja stanovite predočbe medjusobno srazuju, i što teže za tim, da im se zadovolji; dakako svako na svoj način. U strogom je smislu svaka žudnja oboje u jedan mah; jer tko nešto žudi, taj ujedno i mrzi ono, što se tomu protivi. N. p. tko teži za svjetlom i istinom, taj mrzi na tminu i laž.

§. 41. Način žudjenja.

Čovjek može žuditi samo ono, što mu je poznato. O čem nema bud kakve predočbe, za tim niti ne teži, jer žudnje niesu izvan predočaba, nego se upravo iz njih razvijaju. Sukobi li se najme koja predočba s drugimi tako, da joj neke pomažu kao saveznice, dočim joj se druge kao suparnice protive, to ona postaje žudnjom. Negledeć dakle na one osjete, koji potiču iz tjelesnoga našega stanja, kao glad, žedja i t. d., — svaka predočba može postati žudnjom, čim si u sviesti proti svojim suparnicam ima izvojštiti odlučujuće mjesto.

Najviše se žudi ono, što najbolje podražuje, t. j. što se najlaglje spaja s prijašnjimi našimi predočbami. Na što svraćamo svoju pozornost, ono i žudimo i obratno. Pa s toga kao što je raznovrstna naša pozornost, tako su raznovrstne i naše žudnje. — Novu stvar žudimo samo u toliko, u koliko nije posve nova.

Žudnje prestaju, čim im se zadovolji. Najsnažnije su obično u oči samoga zadovoljaja. Koji je žedan, hlepi za vodom najjače upravo u onaj čas, kad se ustima dotakne čaše. Samo onda traje žudnja i preko zadovoljaja, kad joj se podpuno ne zadovolji, a to je skoro uviek; jer podpuni je zadovoljaj samo neki idejal, komu se sbilježnost tek približava. Našim će se žudnjam podpuno zadovoljiti samo onda, kad nam se duša upokoji u Bogu, za koga je i stvorena.

Kod raznih su osoba razne i žudnje; — ali i u životu pojedinih osoba mienja se kadšto predmet žudnje, prema tomu kako se je promienio krug njegovih predočaba i misli. Čovjek ohladi kadšto i za ono, što je inače težkom mukom očekivao, dapače dogadja se i to, da u jedan mah zamrzne na nešto, što je prije toga goruće želio.

§. 42. Vrsti žudnje.

Kod svake žudnje valja paziti 1. na *sadržaj*, t. j. na predočbu žudjenoga predmeta; 2. na *povod* ili *motiv*, t. j. na skup pomoćnica, koje su potakle predočbu žudjenoga predmeta; 3. na *jačinu*, i 4. na *trajanje*.

Po sadržaju su žudnje *oćutne* i *umne*, prema tomu, da li im se zadovoljava više oćutnim ili umnim načinom. Oćutna je žudnja n. p. kad žudimo vode, a umna, kad žudimo da odkrijemo kakvu istinu, riešimo težki koji zadatak i t. d.

Povod žudnji može biti ili u *prostih predočbah*, ili u *razumu*, ili u *umu*. Prema tomu se i može cjelokupna težnja podieliti u *žudjenje* u užem smislu, u *volju*, i u *samoopredjelbu* (slobodna volja i značaj).

Jačina žudnje stoji mnogo i do povoda, dakle do pomoćnica, koje su pokrenule predočbu žudjenoga predmeta. Čestim ponavljanjem žudnje poveća se i njezina jačina, a može ojačati i tim, ako se hoće da uguši silovitimi i neprimjernimi sredstvi.

Po trajanju diele se žudnje u prolazne (actuelne) i trajne (habituelne). Prolazne traju samo kratko vrieme, dočim trajne obično dugo bivaju.

§. 43. Nagon.

Čovjek ima mnogovrstnih tjelesnih i duševnih potreba. Tako mu n. p. treba hrane, gibanja, odmora, drugovanja i t. d. Svaka je potreba znak nekoga pomanjkanja, i prema tomu skopčana je vazda s kakvim neugodnim osjetom ili čustvom, koje pobudjuje težnju za tim, da se to pomanjkanje izravna i potreba ukloni. Dokle je ta težnja skroz obćenita, t. j. dokle se ne tiče izvjest-

noga kojega predmeta, zove se nagon ili pud. — Nagon je dakle neka u naravi čovjeka osnovana stalna spremnost (dispozicija) za neko po vrsti opredieljeno, nu po predmetu neopredieljeno žudjenje.

Razlika je izmedju nagona i žudnje u tom, što je žudnja prolazna, a nagon trajan; i što se kod žudnje predočba žudjenoga predmeta pojavlja prije, a kod nagona poslie težnje.

Pošto je nagon neka sliepa naravna težnja, to se ne mogu k nagonom pribrojiti one težnje, koje postaju više umjetnim nego naravnim načinom, najme privikom, uzgojem, običajem i t. d. Medju takove spada n. p. težnja za pušenjem, nakitom i t. d.; prem je opet istina, da su i takove težnje često tako jake kao i naravni nagoni, i da su više trajne, nego prolazne naravi.

Nagoni se mogu podieliti u tjelesne i duševne; — u koliko im je najme temelj u djelatnosti živaca, ili u djelatnosti predočnosti.

Obća djelatnost pokretnih živaca i mišica pobudjuje nagon za gibanjem, koji je osobito budan kod djece, dočim kod staraca popusti poradi slabosti živaca i mišica. — K tjelesnim nagonom spada još i nagon za hranom, te spolni nagon.

K duševnim nagonom brojimo ponajprije nagon predočbenosti, koji potiče iz težnje za pribavljanjem i razvijanjem predočaba, te bi se mogao nazvati i nagon za duševnom hranom. Nadalje spada ovamo nagon udruživanja, saobćivanja, poštenja, sticanja i gospodovanja.

Ima i pomješanih nagona, kojim je temelj u tjelesnoj i duševnoj bitnosti čovjeka. Ovamo valja pribrojiti nagon za radom, koji potiče iz nagona za gibanjem

i nagona predočbenosti; — zatim obći nagon održavanja, koji čovjeka sklanja, da sve učini, što je potrebno, da održi i od pogibelji sačuva svoj obstanak.

S ovim naravnim nagonom čovjeka, ne valja zamieniti ostan ili inštinkt, koji se opaža kod životinja. Taj se inštinkt osniva na nekom osobitom svojstvu životinjskoga organizma, koji životinju i nehotice goni, da teži za onim, što odgovara njezinoj naravnoj potrebi. Razlikuje se pako i po tom od čovječjega nagona, što ne pobudjuje samo žudnju, nego ujedno i pomaže, da joj se shodnim načinom zadovolji. Sigurno vodi on životinju k njezinu cilju, te nalazi obično bez mnogoga izbiranja i prokušavanja najsgodnija sredstva; s toga joj donekle upravo nadomješta pomanjkanje uma.

§. 44. Sklonost i nagnuće.

Poznato je, da je sa svakom žudnjom, kad joj se zadovolji, skopčano ugodno neko čustvo. Predočba o toj ugodnosti spoji se obično sa predočbom o žudjenom predmetu, te ju po tom kao pomoćnica i povodnica (motiv) mnogo više uzbudjuje i goni na težnju. U koliko se dakle kojoj žudnji više zadovoljava, u toliko biva silnijom i jačom, i u toliko se više širi i ukorenjuje u sviesti. Tim načinom postaje u duši neka osobita spremnost za ovu ili onu žudnju, — neka jača i stalnija težnja, koja se obično zove sklonost.

Razlika je izmedju nagona i sklonosti u tom, što je kod sklonosti predmet, za kojim se teži, opredieljen, dočim je kod nagona neopredieljen. Nagon je nadalje duboko zasadjen u naravi čovjeka, te je prema tomu stalan, dočim sklonost potiče samo iz stanovitoga nekoga kruga predočaba, koji se može isto tako raztepsti, kao što je i postao. Sklonosti su dakle nestalne, te se s promjenom

predočaba i one mienjaju. S toga se kod mladića obično i opažaju druge sklonosti, nego kod zrelih muževa i staraca.

Sklonosti postaju, kao što se uvjerismo, najviše iz navade, t. j. čestim ponavljanjem i zadovoljavanjem jedne te iste žudnje. Nu one se mogu razviti i iz prirodjene obdarenosti čovjeka. Ako su najme pojedini organi tiela ili pojedine sposobnosti duše tako udešene, da se lako i s osobitim uspjehom upotrebljavaju za ovu ili onu radnju, tada se u duši čovjeka radja neko ugodno čustvo, koje ga sve to više sklanja k onoj radnji, za koju je sposoban. Odtud imamo ljudi, koji su osobito skloni glasbi, pjesničtvu, govorničtvu, slikarstvu, matematiki, filologiji i t. d. — Za što čovjek nema dara, tomu obično nije ni sklon, dapače može na to i zamrznuti.

Ako sklonost poduprta naravnim darom i privikom tako ojača, da nas nekim načinom neprestano potiče na žudnju, onda se zove nagnuće, koje po običnom shvaćanju nije ništa drugo, van silno ojačana zla sklonost. Tako ima ljudi, koji naginju k igri, zabavi, pijančevanju, laži, sanjarenju i t. d.

§. 45. Strast.

Žudnje mogu tako ojačati, da ih bez velika napora ne možemo ni svladati. To biva, ako si one predočbe, iz kojih su se razvile žudnje, podčine sve ostale predočbe, i tim cjelokupnu sviest zaokupe. Takove ojačane i cjelokupnom sviesti gospodujuće žudnje zovu se strasti. — Razum, koji inače ukroćuje prekoredne žudnje, te neodoljivu silu nagona susteže, gubiva svaku moć nad strastmi. U strasti bo je čovjek sliep i gluh za sve ono, što nije u nikakvoj svezi s predmetom njegova žudjenja. On ne razabire ni ne promišlja, što je dobro, što li zlo; — ne sluša glasa savjesti, dapače zaglušuje ga

kojekakvimi prividnimi razlozi. Strastvenik je dakle duševno bolestan, jerbo mu je pravo težište duševnoga života poremećeno, i tim cjelokupna duševna snaga slomljena.

Žudnja se može izroditi u strast, ako joj se ili suviše ili premalo zadovoljava. Sa svakim zadovoljajem biva najme žudnja jača, — i ako se ne suzbija protivnimi plemenitijimi težnjami, može se lako izvrći u strast. Gdje dakle nema prave stege, tamo se radja najviše strasti, koje se u toliko teže svladaju, u koliko su starije. — Ali žudnje mogu i onda preći u strast, ako se silovito suzbijaju, n. p. suvišnimi i neopravdanimi zabranami i t. d., jer povodi žudnje ojačaju tad ugodnimi čustvi, koja nastaju, kad se svladaju zapreke, a i mašta ima u takvoj sgodi prilike, da živahno predoči užitke, i tim žudnju podraži i ojača. S toga i radja surova stega skoro uviek zlim plodom.

Strasti potiču najviše iz nagona, i to kako iz tjelesnih, tako i iz duševnih. — Kada strast ojača na toliko, da joj neprestano nastojimo zadovoljiti, onda se zove pohlepa.

Prema tomu može se nagon za hranom izroditi u slastohlepje i pijanstvo; — spolni nagon u razbludnost; — nagon za gibanjem u talabučnost; — nagon održanja u sebičnost; — nagon saobćivanja u brbljavost; — nagon za radom u pohlepu za zabavom i igrom; — nagon za drugovanjem u pretjeranu ljubav ili mržnju, a po tom i u ljubomornost, zavidnost i osvetljivost.

Nagon za poštenjem sticanjem i gospodovanjem prelazi u častohlepje, skupost i lakomost, te vladohlepje. — Častohlepan čovjek nastoji, da svojoj osobnosti pribavi priznaje i kod drugih ljudi. Prema tomu nije častohlepje toli zlo, dok se drži stanovitih granica,

ali može preći u **taštinu**, ako se tiče neznatnih, možda i umišljenih vanjskih ili nutarnjih prednosti, — i napokon u **oholost i bahatost**, ako se čovjek precjenjuje, te nad druge uzdiže, preziruć njihove vrline i prednosti.

Skupost i lakomost pretjerana je težnja za imetkom. Lakomac ne smatra imetak sredstvom, nego svrhom. Ako si uz to od ustiju odkida, t. j. ako si ne priuštava ni onoga, što je za život od prieke potrebe, onda se njegova strast zove **tvrdost**.

Vladohlepje ne teži za stvarnim dobrom, nego za tim, da vlast osobnoga sobstva u družtvu prevlada, te se što većma razširi. Tiče li se vladohlepje političke prevlasti, tad se zove **despotizam** ili **silničtvo**; — teži li pako za vjerskom premoći, onda se zove **fanatizam** ili **pomamnost**.

Često se govori i o plemenitih strastih, ali posve krivo. Strast se ne može nazvati plemenitom ni onda, kad joj je svrha plemenita; jer u strasti čovjek ne sluša glasa razuma ni savjesti. Probitci, koji kadšto potiču iz strasti, uviek su posredni i slučajni, dočim šteta, koju svakiput nanesu, daleko pretiče korist. One izopačuju pojedince duševno i tjelesno, a ta se izopačenost veoma često prenosi i na ciela potomstva kao i narode.

Razlika je izmedju strasti i razdražica (afekta), prem se to dvoje u životu često zamjenjuje. — Razdražice ne mogu biti trajne; one se javljaju iznenada, a ne staje ih vrlo brzo. Strasti naproti postaju malo po malo, te se veoma težko i polagano gube. N. p. srditost (razdražica) i osvjetljivost (strast). — Razdražica neda čovjeku mirno razmišljati, — a strast, ako i ne sluša razlogâ razuma, ona si ga ipak podčinjava, te ga potiče, da izmišlja sredstva, kojimi bi joj se najlaglje zadovoljilo. Napokon potiču razdražice iz čustva, a strasti iz žudnja. — Ima strasti, koje se kadšto pojavljaju s razdražicami, kao n. p. vladohlepje, osvetljivost i t. d., — nu ima ih i takovih, kod kojih se razdražice nikada ne opažaju, n. p. skupost, proždrlost i t. d.

Ne valja takodjer zamieniti sklonosti ili nagnuća sa strastmi. — Sklonosti i nagnuća niesu još prave žudnje, nego samo dispozicije (spremnosti) za neku vrst žudnje. Žudnjami postaju istom onda, kad im se kakve zapreke uzprotive. Strasti su pako sbiljne i trajne žudnje. Sklonosti se i nagnuća lako uklone, ako treba s kakvih viših obzira; n. p. ako to zahtieva ćudorednost; dočim se strasti težko suzbijaju, jer se u strasti čovjek ne obzire na nikakve umne razloge.

§. 46. Volja ili htjenje.

Nagon je skroz sliepa i neodredjena težnja. Kod žudnje je izvjestan predmet, ali nije izvjestna i mogućnost uspjeha. Čim si je pako čovjek svjestan ne samo predmeta, za kojim teži, nego i sredstva, kojimi se može postići, prelazi njegovo žudjenje u htjenje ili volju. — **Volja je dakle neka izvjestna žudnja, kako obzirom na predmet, tako i obzirom na sredstva, kojimi se osigurava uspjeh.**

Svaka žudnja može preći u htjenje, ako se čovjek uvjeri, da joj se može zadovoljiti. Ta se uvjera osniva na umno shvaćenom izkustvu. Izkustvo nas najme uči, da izmedju postanka žudnje i konačnoga njezina zadovoljaja postoji cieli niz pojava, koji su u nekom uzročnom savezu tako, da se jedan iz drugoga izvodi, i da se prema tomu zadovoljaj može postići samo onda, kad se izpuni cieli niz predidućih pojava. Ako je dakle tečaj tih pojava u naših rukuh, onda možemo sa sigurnošću očekivati za-

dovoljaj, i onda više ne žudimo, nego hoćemo. — Kada se pako čovjek uvjeri, da se ne može izpuniti ono, za čim teži, onda njegova žudnja ostaje pukom *željom*. Sbiva se kadšto, da čovjek hoće i ono, što je nemoguće, ali to biva samo dotle, dok se izkustvom ne osvjedoči, da to u istinu ne može biti. S toga i hoće neizkusna mladež obično više, nego razboriti ljudi i starci.

Naša volja djeluje dvojako, napram vanjštini i napram nutarnjosti. Napram vanjštini se očituje *radnjom* i *činom*. Gdje toga nema, tamo nema ni volje, ili je barem čimgod zapriečena. Radnjom zovemo sve ono, što upotrebljavamo, da postignemo svrhu svoga htjenja. Svaka se tjelesna radnja obavlja gibanjem pojedinih uda, a to gibanje postaje duševnim podraživanjem pokretnih živaca. — Činom se zove ukupnost svih onih promjena, koje potiču iz radnje, i koje su udešene prema tomu, da se zadovolji htjenju. — Napram nutarnjosti se očituje volja, *hotičnom pozornosti*, t. j. tim, da se ciela duševna snaga upravi prema stalnoj nekoj točki i u njoj učvrsti.

§. 47. Postanak načela.

Da naše žudnje budu umnimi ili višimi žudnjami, treba da *promišljamo* kako o *sredstvih*, tako i o *svrsi* onoga, za čim težimo. I kod strasti promišljamo, ali ne promišljamo o svrsi, t. j. o shodnosti same žudnje, nego tek o shodnosti sredstva, koja nas imadu privesti k cilju. I upravo tim se znatno razlikuje strast od umne žudnje, što je kod nje promišljanje podčinjeno žudnji, dočim je kod umne žudnje — žudnja podčinjena promišljanju, po kom se ravna i udešava.

Promišljanje je neko kolebanje izmedju predočaba, te se obično svršava odlukom, koja je tad povod ili motiv za umnu žudnju. Promišljanje se dakle može pojaviti samo tamo, gdje postoji neka zaliha predočaba, koje su ma u kakvoj svezi s predočbom žudjenoga predmeta; a za to se hoće stanoviti neki stepen naobrazbe. Diete počima promišljati istom onda, kada mu se predočba žudjenoga predmeta sukobi sa sličnimi ili protivnimi krugovi predočaba. Ti krugovi mogu pako postati jedino na temelju izkustva, koje se tiče ne samo sredstva, kojimi se je zadovoljilo ovoj ili onoj žudnji, nego takodjer i posljedica, koje su se odtud porodile, kao i čustva, koja su se iza toga pojavila.

Kao što od više pojedinih a istovrstnih predočaba postaju obće predočbe, tako postaju i od više istovrstnih čina volje — *obća htjenja*. Mišljenjem usavršujemo obće predočbe u pojmove, — a opetovanim promišljanjem i suglasnom odlukom obća htjenja u *stalna pravila*, — po kojih se u daljem svom radu i postupku ravnamo. Takova stalna pravila naše volje zovu se *načela*. Ona se mogu nadopuniti, razširiti, utvrditi, pa i posve porušiti. U istinu niesu dakle posve stalna, te se i mienjaju prema razvitku i napredku čovjeka. S toga su upravo pouzdano mjerilo njegove umne i ćudoredne naobrazbe.

U početku se čovjek ravna po načelih tičućih se *oćutnoga uživanja*, t. j. on teži za onim, što mu godi, a bježi od onoga, što je neugodno. To je stanovište nerazumna dieteta i surova čovjeka naravi. — Na drugom stupnju odlučuju načela *shodnosti*, t. j. čovjek teži i za neugodnošću, ako je skopčana s kakvom osobnom korišću, dočim bježi od neugodnosti, koja bi mogla imati štetnih posljedica. To je stanovište razumna, ali svakdanjega čovjeka. — Na najvišem je stepenu čovjek, kad uvidi, da uz obzire shodnosti ima i drugih zahtjeva,

koji se ne smiju odnemariti, i da se često radi više kakve svrhe mora zabaciti osobna korist te prihvatiti i ono, što nam je od štete. To je stanovište umna čovjeka, koji se ravna po načelih *ćudorednosti*.

§. 48. Slobodna volja.

Ako se čovjek sliepo i bezuvjetno odaje najbližemu ili najjačemu povodu htjenja, ili ako za vrieme odluke djeluju nanj vanjski odnošaji tako silno, da ne može pravo ni promišljati o shodnosti ili neshodnosti svoje žudnje, onda njegova volja nije čisti izraz njegova sobstva, — on nije duševno slobodan. — Ako napokon može mirno i podpuno promišljati ob onom, što hoće, — i ako se za pojedino htjenje odluči istom onda, pošto je uvidio, da je u skladu s razumnimi zahtjevi, onda je njegova volja nepomućeni izraz njegova sobstva; — on je duševno slobodan. — *Duševna je dakle sloboda sposobnost duše, po kojoj se ona može na temelju promišljanja sama odlučiti za predmet svoga htjenja.* — Duševno slobodan čovjek razabire razloge i proturazloge, te se odlučuje za ono, što misli, da je najshodnije. Što se više slaže volja i razum, to je čovjek slobodniji. Prema tomu je duševna sloboda ujedno i znak razboritosti.

Duševnu slobodu ne valja zamieniti s ćudorednom ili moralnom slobodom. Ćudoredno slobodan čovjek hoće samo ono, što je istinito i dobro; — on dakle podredjuje svoju volju zahtjevom uma i načelom ćudorednosti. — *Ćudoredna je dakle sloboda sposobnost duše, po kojoj se ona odlučuje za ćudoredno i umom odobreno htjenje.* Ona se razvija postepeno. Kod malena je djeteta nerazvita, — kod strastvena čo-

vjeka ugušena, — kod nećudoredna izopačena, a kod umobolna razorena. Usavršiti se moše jedino u borbi s protivnostmi. Podpuno ćudoredna sloboda je samo idejal, koj se na ovom svietu ne može ni postići. U najsjajnijoj nam se slici prikazuje ćudoredna sloboda, kad motrimo život onih junaka i mučenika, koji su za volju ćudorednosti žrtvovali najmilije svoje dobro, blago i bogatstvo, — sreću i zdravlje, — dapače i sam život.

§. 49. Značaj.

Na ćudorednoj se slobodi osniva značaj, — najviši i najpodpuniji oblik našega duševnoga razvitka. — Gdje nema stalnih praktičnih načela, tamo nema ni značaja. S toga se djeca i nezreli ljudi povode za svačim. S promjenom vanjskih odnošaja mienja se i njihova volja.

Nu niesu dovoljna ni sama načela, da se osnuje značaj. Ako se pojavljaju pojedince, mogu se lako sukobiti te izazvati neodlučnost. Samo onda, ako se pojedina načela svedu u stalan red, te podčine najvišemu (ćudorednomu) načelu, može čovjek biti postojan i stalan u svom radu i ponašanju. — *Značaj je dakle osobna stalnost volje u suglasju s najvišim ćudorednim načelom.*

Prema tomu nema ni govora o nećudorednom značaju. Samo je ćudoredni značaj pravi značaj. Kolebanje izmedju dobra i zla zove se *bezznačajnošću*, — a ustrajnost u zlu *tvrdoglavošću*, — pa i *lopovštinom*, ako biva s proračunanom namjerom.

Značaj se inače zove i karakter. Ta je rieč grčkoga poriekla, — značila je ponajprije orudje, kojim se je nešto urezivalo, — a zatim novčane likove. U dalnjem smislu znači ta rieč neko ustaljeno (urezano) svojstvo

DRUGI ODSJEK.

Čustvovanje (srdce).

TREĆI ODSJEK.

Težnja (volja).

Od pisca ove knjige izašla je nakladom Hartmán-ove knjižare u Zagrebu:

Teorija pedagogije ili **nauk ob uzgoju.** Sastavio Stjepan Basariček, učitelj kr. preparandije u Zagrebu i pravi član hrv. pedagog. književnoga sbora. U Zagrebu 1876. U osmini. Str. 140. Ciena 80 novč.

Ova je knjiga u našoj književnosti prvi samostalni râd na ovome polju. Ona stoji posve na visini sadanje pedagogijske znanosti, dapače joj je u niečem i zaprednjačila, uvedši narodni uzgoj medju sglobove znanstvene sisteme, gdje joj do sada nebijaše mjesta; a osniva se dakako na izkustvenom dušoslovju istoga pisca. Kako je ova pedagogija namienjena ponajglavnije potrjebam pučkoga učiteljstva, te je prema tomu i pisana lakim i popularnim slogom, želiti bi bilo, da ona sa izkustvenim dušoslovjem istoga pisca ne samo nebi manjkala u knjižnici nijednoga našega pučkoga učitelja, nego da nebi takodjer u nas i nijednoga učitelja bilo, koji nebi temeljito proučio obie te knjige.

